له چاپکراوه‌کانی کۆڕی زانیاری کورد

مەلا محمدی خاکی

ئەندامی کارا : شێخ محەمەدی خـاڵ

لە بەرگی شەشەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد دەرهێنراوە

چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد

بەغدا ـ ١٩٧٨

مەلا محمدی خاکی

ئەندامی کارا : شێخ محەمەدی خاڵ

مەلا خاکی ناوی محەمەدی کوڕی ئەحمەدە و خەڵقی دێی (ئەحمەد بڕندە)یە لە شارەزوور • لە ساڵی ١٢٥٥ی هـ لەدایك بووە و ، لە ساڵی ١٣٢٦ی هـ بە نەخۆشی زەحیری کۆچی دوایی کردووە •

لە حەوت ساڵیدا دەستی کردووە بە خوێندن تا قورئان و چەند کتێبێکی فارسی و سەرەتایی خوێندووە ، ئنجا هاتووەتە سلێمانی لای مەلا محەمەدی مەحوی و چەند مەلایەکی‌تر خوێندویەتی ، لەپاشا چووە بۆ سنە خوێندنی تەواو کردووە • لەدواییدا گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی • وا دەرئەکەوێ کە مزگەوتێکی دەست نەکەوتووە تا بە ئیمام یا بە مودەڕڕیس لەسەری دانیشێ • لەبەرئەوە هەر لە ماڵی خۆیا بووە • خانوشی نەبووە ، بەڵکو هەر ماوەی لە ماڵێکا بووە بە کرێ • ئنجا بۆئەوەی بژێ ، قوتابی ڕاگرتووە و دەرسی فارسی و کتێبی سەرەتایی پێ وتوون ، وەك مەلا مەحموودی بێخود و شێخ سەلام و مەلا محیدینی خواجە ئەفەندی و مەلا حەمە سەعیدی کوڕی حاجی مەلا ئەحمەدی دێلێژەیی و مەلا خالیدی مەحوی و حاجی مەلا عارفی مستۆ و گەلێکی‌تر • زۆرترینی قوتابیەکانی لەپاشا بوون بە شاعیر • وادیارە کە لەگەڵ دەرس پێ وتنیانا دەستکاری هەست و بیریشی کردوون و ئەوانیش ئیلهامی شیعریان لەو وەرگرتووە •

لەگەڵ ئەمەشا خاکی زۆر خەتخۆش بووە و لە هێندێ ماڵا قەتعەی جوانی دەستنوسی ئەوم دیوە وەك ماڵی حاجی عەزیزی ئاغال و چەند کەسێکی‌تر کە زەڕکفتکاری کردبون و لە شوشەی گرتبون • وادیارە یا بە پارە بۆی نوسیون یا بە دیاری بۆی ناردون و ئەوانیش وەرامیان بە باشی داوەتەوە •

ئەم شاعیرە دەمێ دراوسێی مزگەوتی مفتی بووە و دەمێ دراوسێی مزگەوتی ئێمە بووە • لەدواییشدا لە ماڵی مەلا برایمی چاپچیدا بووە کە باوکی حاجی ئەحمەدی مەشهور بە حاجی ئەحە ڕەشـە و لەوێ مردووە • خێزانەکەی پیرۆزەی کچی ئەحمەد بووە کە خوشکی مەلا برایمی چاپچی و پوری حاجی ئەحمەد بووە •

مەلا خاکی زۆر هاتوچۆی باوکم و باپیرمی کردووە • تەنانەت کە من لەدایك‌بوم لە ساڵی ١٩٠٤ی م ـ ١٣٢٢ی هـ بە سێ شیعری فـارسی مێژوی بۆ داناوم و لە پشتی دیوانەکەی خـۆی بـە دەستنوسی خـۆی نوسیوێتی ، دەڵێ :

به چشمان خیالم دوش در خواب
یکی شیرین پسر خوش مهوشی بود
به باغ نیکنـامی و نکویی
محمـد نام سرو سرکشی بـود
عیار نقد تاریخش بجستم
محك گفت آزمودم (بی‌غشی) بود

١٣٢٢ هـ

دوای مردنی مەلا خاکی ژنەکەی دیوانەکەی ناردووە بۆ بـاوکم کە ئێستا لای منە •

ئەم زانایە شاعیرێکی بەهرەمـەند بووە لـە کوردی و فارسیـدا • زۆرترینی شیعرەکانی بە فارسی‌یە • بەڵام چەکامەیەکی ١٦٩ شیعری هەیـە

بە کوردیٚ لەباسی پێغەمبەر و هاوڕێکانیا (چەکامە بە قەسیدەیەك ئەڵێن کە لە هەژدە شیعر زیاتر بێ ، هەروەك چامە بە قەسیدەیەك ئەڵێن کە لە حەڤدە شیعر تێنەپەڕیبێت) • ئنجا ئەم چەکامەی خاکی‌یە پێی‌ئەڵێن : چەکامەی نوور کە بە ئاسمانی ڕەوانبێژی‌یەوە ئەدرەوشێتەوە ، ئەم چەکامەیە وەك چەکامەی « بُردە » باسی پێغەمبەر و موعجیزاتی و میعراجی ئەکات لەگەڵ باسێکی زۆری قیامەت و شەفاعەتیا • دوای ئەوە ئنجا باسێکی هاوڕێکانی پێغەمبەر ئەکات نەخوازەلا چوار یاری پایەبەرزی • بێ‌گومانم هەرکەسێك بە وردیٚ بیخوێنێتەوە ، تیٚ‌ئەگات کە خاکی شاعیرێکی زۆر ورد و سنعەتکار بووە ، وە بڕوا ئەهێنێت کە چەکامەی نوور لە چەکامەی «بردەی بویصیری» کەمتر نی‌یە ئەگەر زیاتر نەبێت •

حاجیٚ محەمەدی سەڵتە کە بەخزمەت خاکیٚ گەیشتووە گەلێکی لەم چەکامەیە لەبەربووە ، وە هەمیٚ جارێك ناوی چەکامەکەی هەر بە غەزەل بردووە ، ڕۆژێك شاعیری بەناوبانگ ئەحمەد بەگی صاحێبقڕان کە ئەم چەکامەیەی لەوەپێش نەبیستووە ـ ئەچێتە سەر دوکانەکەی حاجیٚ محەمەد و پێی‌ئەڵیٚ حاجیٚ هاتووم چەکامەکەی خاکیم بۆ بخوێنیتەوە ، ئەویش ئەڵیٚ : غەزەلی نوور ئەفەرمویت ؟ ئەمیش ئەڵیٚ : بەڵیٚ • ئەویش دەست‌ئەکا بە خوێندنەوەی ، دە پانزە شیعرێکی بۆ لیٚ ئەخوێنێتەوە • لەپاشا ئەحمەدبەگ ئەڵیٚ : حاجیٚ تۆ غەزەلت لەبەرکردووە ، بەلام ئەمە شیرداخە •

وادەرئەکەویٚ خاکیٚ کە ئەم چەکامەیەی نووسیوە وێنەیەکی ناردووە بۆ خوالیٚ‌خۆش‌بوو مەلا محەمەدی مەحویٚ • ئەویش کە ئەیخوێنێتەوە زۆری پیٚ جوان ئەبیٚ و بەم دوو شیعرە فارسی‌یە پەسەندی ئەکات ، ئەڵیٚ :

ز خاك طينت (خاكی) بحكم طبع روان
چو سر زد اين گل و نسرين و سنبل و ريحان

هرانكه ديد به ديده (جزاك خيراً) گفت
شنيد هر كه به (احسنت) وا گشاد زبان

ئەم جۆرە چەکامانە لە باسی پێغەمبەرا کە وتراون هەریەکەی بۆ ئاواتێك وتراوە کە بێتەدی ، وەك چەکامەکەی (بردە) کە شەرەفوددین محەمەدی بووەیسیری وتویەتی بۆئەوەی کە چاك بێتەوە لەو نەخۆشی شەپلە (شلل)یەی کە لێیداوە وە پەکی هەستان و دانیشتنی خستووە ، کاتێك کە چەکامەکە تەواو ئەکات شەو بە خزمەت پێغەمبەر ئەگات وە چەکامەکەی بۆ ئەخوێنێتەوە ، وە پێغەمبەر زۆری پێ خۆش ئەبێت ، وە دەستی پیرۆزی بەسەر هەمو ئەندامی شەرەفوددیندا ئەهێنێ ، وە لە خەوەکەیا چاك ئەبێتەوە ، کە لەگەڵ خەبەری ئەبێتەوە خێرا هەڵئەستێتە پێیان کە تەماشا ئەکات وا بە راستی چاك بووەتەوە •

مەلا خاکی ئەم چەکامەی کە وتووە ، بۆ ئاواتێکی دنیایی نەوتووە ، بەڵکو بۆ ئاواتی رۆژی دوایی وتووە کە پێغەمبەر شەفاعەتخوازی بێ تاخوا لە گوناهی خۆش بێ وەك خۆی لە چەکامەکەیا داوای کردووە ئەڵێ :

ڕجای تاجی شەفاعەتیە ئەگەر هەر سەر بە سەودا بێ
منی عاسی ئومێدێکم ئەگەر بێ هەر گوناهانە
سوهایی بێبەهام عەزمە حوزووری حەزرەتی ڕۆژ بم
دیاری نادیاری حەسبی حاڵی نادیارانە
گەدا دیاری ئەبا بۆ شا ، وەلێکین کەم بە فیکری زۆر
قەبووڵ فەرمو کەریمانە لە من دیاری فەقیرانە
ئەبێ (خاکی) ئەتۆ خۆت چی و دیاری تۆ ئەبێ چی بێ
لەبۆ شاهی عەرەب هەرگیز نەڵێیت ئەم شیعرە کوردانە
مەگەر شاهی ڕەسول ، هادی سوبول ، سەرخێڵی جوملە و کول
بە ئیحسانی بکا تەحسین بڵێ وەك شیعری حەسسانە

وادیارە کە مەلا خـاکیش وەك شـێخی بووەیسـیری ئاواتـەکەی گیرابوبێ •

حاجی محەمەدی سەڵتە لە سلێمانێ بۆی گێڕامەوە وتی دوای مردنی خاکێ بەماوەیەك حـاجێ عەزیزی قەفتـان مەولودێـکی کرد زۆرکەسی بانگ‌کردبو • لەناو ئەوانەدا مەلا حەمەسوری خـانەقا و مـەلا حسـێنی سەبیلچێ‌یشیـان تیابو کە دەنگیـان خـۆش بو ، وە شیعریـان بە نقـام ئەخوێندەوە ـ ئەم دوانە دەستیان‌کرد بە خوێندنەوەی چەکامەی نـور ، دانیشتووان زۆریان پێ خۆش بو • ئنجا لەبەرئەوەی کە مەلا حەمەسور زۆر هاتوچۆی مەلا خاکێ ئەکرد لێیان پرسێ خاکیت دێ لەکاتی مردنیا ؟ ئەویش وتی : بەڵێ لەپێش مردنیا بە دو ڕۆژ چوم بۆلای ئەحواڵپرسیم کرد ، وتێ : زۆر چاکم ، وتم : هیچ نامانگوری‌یەکت نی‌یـە ؟ وتی : مـن و نامانگوریێ دوای ئەوەی کە پێغەمبەر چەکامەکەی لێ وەرگرتم ؟ وتم : چـۆن ؟ وتی : دوێشەو بە خزمەتی گەیشتم فەرموی : خاکێ ! چەکامەکەتم پێ‌گەیشت • دوای ئەوە بە شەووڕۆژێك کۆچی دوایێ‌کرد ، وە لە گردی ناوەڕاست کە مەشهورە بە گردی (عافوان) نێژرا ، وە بە میهرەبانێ خوا شاد و دڵشاد بو•

حاجێ ئەحمەدی مەلا برایـم بۆی گێڕامـەوە وتی کە مەلا خـاکێ کەوتەگیانەڵا و خێرا ڕەحمەخانی دایکی حاجێ سـەعیدی فەقێ مەحمـود دەستی‌کرد بە یاسین خوێندنی بە دەنگی بەرز ، ڕەحمەخانیش دەنگی زۆر خۆش بو • لەبەرئەوە مەلا خاکێ چاوی هەڵبڕێ و پێی‌وت : بە ئاهیستـە بخوێنە تاگوێی لە دەنگی نەبێ چونکە بۆ پیاو حەرامـە گوێ لە دەنـگی ئافرەت بگرێ•

جا لەبەرئەوەی کە ئەم چەکامەیە تائێستا لەچاپ‌نەدراوە ، وە کەم کەس

دیوێتی ، لەگەڵ ئەوەشا کە زۆر گران و پێچراوەیە ، وە ئاماژە «ئیشارە»ی زۆری تیایە بۆ زۆر لە ئایەتی قورئان و فەرمودەی پێغەمبەر و بەسەرهاتی مێژویی ، جگە لەوە کە پڕە لە سنعەتی ڕەوانبێژی «بەلاغە» ، وە ئەمانە بە بێ ڕاڤە « شەرح » نازانرێن ، بە پێویستم زانی کە بە یارمەتی خوا ڕاڤەی بکەم .

ئەم چەکامەیە کە هاتمە سەر ڕاڤەکردنی نوسخەیەکیترم دەستکەوت بە دەستنوسی شێخ محەمەدی مەحوی کە ئەویش لەبەر نوسخەیەکی نوسیوەتەوە کە بە دەستنوسی مەلا خاکی نوسراوە ، وە لای کتێبفرۆش مەحمود خاکی بووە ، لەپاشا کەوتووەتە لای کاکەی فەلاح ، وە لەلای ئەو لەگەڵ کتێبەکانی خۆیدا سوتاوە ، وادەرئەکەوێ کە ئەو نوسخەیە مەلا خاکی خۆی دوای نوسخەکەی لای من بە ماوەیەك نوسیویەتەوە ، وە دوانزە شیعری لێ زیاد کردووە کە لە نوسخەکەی لای منا نین ، لەکاتی ڕاڤەکردنیا ئەو دوانزە شیعرە نیشان ئەدەین ، لەبەرئەوە نوسخەکەی لای خۆم دانا بە نوسخەی ژمارە (١) وە نوسخەکەیترم دانا بە ژمارە (٢) .

ئەمە چەکامەکەیە کە ڕاڤەی ئەکەین :

بیارێنێ خودا بارانی هەرچی فەیز و ئیحسانە
لەسەر ئەو باعیثی خەلق و گوزیدەی جەمعی ئەکوانە [١]

---

(١) ئەو باعیسی خەلقە : واتە لەسەر ئەو پێغەمبەرەی کە هۆی هاتنە جیهانی ئادەمی‌یە ، واتە مەبەست لە دروستکردنی ئادەمی هاتنەدی حەزرەتی موحەممەدە « درودی خوای لێ بێ » . گوزیدە : وتەیەکی فارسی‌یە بەمانا هەڵبژاردە . ئەکوان : جەمعی کەونی بەمەعنا بونەوەرە ، واتە حەزرەتی موحەممەد هەڵبژاردەی هەمو بونەوەرە ، وە خوا لە هەمو بونەوەرا ئەوی هەڵبژاردووە بۆئەوەی کە بیکا بە دواترینی

دەمی سوبحی ئەزەل داکا ، هەتا شامی ئەبەد بڕژێ
به یەك تاو بێ نەکو تاوتاو ، وەکو تاوی بەهارانە (٢)
به سۆزەی نەونەسیمی گوڵ شەمیمی لوتفەوە داکا
نەسیمی نیسبەتی حەق دانەیێکی کا بە سەد دانە (٣)
له لالەی ڕۆی خۆی‌و سەبزەی سەحابەی ژاله سا پڕژێ
هەزاری وەك من و تۆ بێن هوزاری ئەو گولوستانە (٤)
به ئەبجەد (طا) نۆوو (ها) پێنج و پێنج و تۆ دەکا چواردە
به (طه) حەق نیدای کردێ کە یەعنی بەدری تابانە (٥)

پێغەمبەران ، وە زنجیرەی هەمو پێغەمبەرانی پێ داکوژێنێ ، وە نامەیەکی عیلمی‌وای بۆ بنێرێ ــ وەك قورئان بێ ــ کە تا ڕۆژگار پێش‌کەوێ و نهێنی بونەوەر بدۆزرێتەوە موعجیزەی ئەو باشتر دەربکەوێ .

(٢) ئەزەل : نەبڕانەوەیە لە سەرەتاوە ، واتە هەر بوبێ ، وە هەرگیز سەرەتای نەبوبێ . ئەبەد : نەبڕانەوەیە لە دوایدا ، واتە هەر بمێنێ و بڕانەوەی نەبێ . وەکو تاوی بەهارانە : میسالی بارانی تاوتاوە ، واتە بارانی ڕەحمەتەکە تاوتاو نەبێ بەم‌ڕەنگە تاوێ بباریێ و تاوێ نەباریێ وەك بارانی بەهار ، بەڵکو هەمیشەیی بێ .

(٣) سۆزە : کزەبای سوك . نەسیم : بایەکی نەرم و شلە کە دار و درەخت نەجوڵێنێتەوە. نەونەسیم : نەسیمی تازە و نوێ . گوڵ شەمیم : بۆنی گوڵ ، واتە : ئەو بارانی رەحمەتە داکات بە شنەشنی نەسیم و بۆنی عەتر و عەبیری لوتف و میهرەبانی‌یەوە ، وە ئەو لوتف و میهرەبانی‌یە هەمو دانەیەکی ئەو بارانە بکات بە سەد دانە .

(٤) لالە : گوڵاڵە سورە . ژالە : شەونم . سا : وەك دانەی شەونم ، وەك ئەڵێت : خۆتاسا . هوزار : بلبل . واتە ئەو بارانی ڕەحمەتە بباریێ بەسەر گوڵاڵە سورەی ڕوخساری پێغەمبەر و سەوزەی یاران و هاوڕێکانیا بە وێنەی شەونم .

(٥) ئەبجەد : یەکەمینی ئەو وتانەیە کە هەر بیست و هەشت پیتەکەی عەرەبی‌یان تیا کۆبووەتەوە ، کە ئەوانەش ئەمانەن : أبجد ، هوز ، حطي ، كلمن ، سعفص ، قرشت ، ثخذ ، ضظغ . ئنجا بۆچی ئەم پیتانە وا

سەد و بیست و چوار ئەلفن نەبێ ، نەجمن هەمۆ ، میهراو
زەکا پەیدا ، سوها گوم ما ، نەما جێی ئەم بخۆر مانە (٦)
ئەگەرچێ ئەنبیا جوملە چرای پەروانەی ئەحبابن
هەمۆ پەروانەی ئەو شەمعەن ، هەر ئەو شەمعی شەبوستانە (٧)

کۆکراونەتەوە ، لەبەر حیسابی جومەل کە هەر لە دانانی مێژۆدا بەکاردێنرێن ، وە ڕیزکراون بەپێی ژمارەی تاکان «آحاد» و دەیان «عشرات» و سەدان «مئات» و هەزاران «الوف» .

(٦) ئەلف : وتەیەکی عەرەبی‌یە بەمانا هەزار . نەبێ : پێغەمبەر . واتە : ئەنبیا لە ئادەمەوە تا خاتەم کە موحەممەدە سەد و بیست و چوار هەزارن . میهر : ڕۆژێکە کە بەئاسمانەوەیە . ئەو : واتە پێغەمبەر . ئەم وتەیە لە خوێندنەوەدا لەبەر وەزنی شیعر (میهرەو) ئەخوێنرێتەوە. زەکا : ڕۆژێکە کە بەئاسمانەوەیە . سوها : ئەستێرەیەکی زۆر بچکۆلانەیە لەتەنیشت ئەستێرەی حەوتەمی حەوتەوانەوەیە لە سەری لای خوارۆی ، چاوی تیژی پێ تاقێ ئەکرێتەوە . واتە خوا لە سەرەتای جیهانەوە تا ئەمڕۆ سەد و بیست و چوار هەزار پێغەمبەری ناردووە بۆ سەر ئادەمێ کە ئەمانە هەمۆ وەك ئەستێرە وان ، دواترینیان نەبێ کە وەك ڕۆژ وایە ، کە ئەویش هەڵات ئیتر ئەستێرە نابینرێن چجای ئەستێرەی سوها .

(٧) جوملە : هەمۆ . پەروانە : ئەو پەپۆلانەن کە بە شەو دەوری چرا ئەدەن و بەدەوریا ئەسوڕێنەوە . چرای پەروانەی ئەحبابن . واتە : کاتی خۆی پێغەمبەرەکانی پێش ئیسلام هەمۆ چرا بۆن بۆ ئەوکەسانەی کە بڕوایان پێ هێناون لە ئوممەتەکانی خۆیان ، وە ئەوانیش وەك پەروانە بەدەوری ئەمانا سوڕاونەتەوە ، وە سەری خۆیان داناوە لە ڕێیانا ، ئەمڕۆ ئەو پێغەمبەرانە خۆیان وەك پەروانە وان بۆ ئەم پێغەمبەرە گەورەیە کە وەك چرا داگیرساوە بۆ ڕۆناك کردنەوەی ڕێی خۆشێ و خۆشبەختێ هەردۆ جیهان بۆ هەمۆ ئادەمێ . هەر ئەو شەمعی شەبوستانە : واتە ئێستا هەر ئەم پێغەمبەرەیە چرای تاریکستانی هەردۆ جیهان .

ئەگەرچی هەر نەبیبێ بەدری دەیجوری زەمانێ بۆ
لەکن ئیشراقی ئەو شەمسە مەهە گەر ماهی کەنعانە [8]

ئەگەرچی جوملە پێش‌کەوتن لەپاشا (شا) کە پێشیان کەوت
لە دەوری شەمعی ڕوخساری گڕان مانەندی پەروانە [9]

هەمو حەڵقە بەگوشن و غاشیە بەردۆشی ئەو شاهەن
ئەگەر عیسای کوڕێ مەریەم ، وەگەر موسایی عیمرانە [10]

(8) بەدر : مانگی چواردە . دەیجور : شەوی تاریکی ئەموستەچاو . ئیشراق : هەڵاتنی ڕۆژ . شەمس : ڕۆژێکە کە بەئاسمانەوەیە . مەبەس لەو ڕۆژە پێغەمبەری ئیسلامە . ماهی کەنعان : حەزرەتی یوسفی کوڕی یەعقوبە کە زۆر جوان بووە . واتە : ڕۆژی ناوچەوانی پێغەمبەر کە دەرکەوت هەمو پێغەمبەرەکانی‌تر لەگەڵ حەزرەتی یوسفا بون بە مانگی بەکشەوە و ونبون لە ڕوناکیی ئەما .

(9) واتە : ئەم پێغەمبەرانە هەریەکە لەکاتی خۆیدا هات و پێش گەلی خۆی کەوت بە چرای زانین و زانیاری‌یەوە . لەپاشا کە حەزرەتی موحەممەد هات و پێش هەمو پێغەمبەران کەوت ، ئەوان واتە ڕوحانی‌یەتیان هەمو وەك پەروانە دەوریان‌دا و دوای‌کەوتن .

(10) غاشیە : بە کاڵایەك ئەوترێ کە لەسەر هەمو کاڵایەکی‌ترەوە بپۆشرێ ، وەك عەبا و پەچە و شتی‌تری‌وا . دۆش : وتەیەکی فارسی‌یە بەمەعنا شانە . غاشیە بەردۆش : واتە پێش‌خزمەت و عەبا هەڵگری ئەو شاهەن کە حەزرەتی موحەممەدە .

من لام‌وایە بەکارهێنانی «حەلقە بەگوش» و «غاشیە بەردۆش» بۆ پێغەمبەران ناوترێن چونکە جۆرە سوکی‌یەکی تیایە . بەڵێ منیش ئەڵێم پێغەمبەری ئیسلام شاهەنشاهی هەمو پێغەمبەرانە ، وە لە هەمویان بە پلە و پایە گەورەترە ، بەڵام نابێ پێیان بوترێ «حەلقە بەگوش» و «غاشیە بەردۆش» . نابینیت هەرچەند پێغەمبەر ناوی یەکێك لە پێغەمبەرەکانی بردبێ هەر بە برای خۆی ناوی بردون .

(یەدی بەیزا)ی لە باخەڵ نێ نەما شەو ، شەم چی‌یە کەمڕۆ
ظوهووری نەییری جەبهەی ڕەئیسی ئەنبیایانە (١١)

کەلامیان ڕاستە هەر دوو بوو لەگەڵ حەق ئەحمەد و مووسا
تەفاوەتیان وەلێ ئاخر زەمین تا عەرشی ڕەحمانە (١٢)

تەماشای دەعوەت و عیززی (أبيتُ عندَ ربّي) کەن
خودا خانە خوداوو موستەفا خواندەی سەری خوانە (١٣)

(١١) یەدی بەیزا : موعجیزەیەکی حەزرەتی مووسا بووە هەرچەند ویستبێتی نیشانی بدات دەستی ڕاستی کردووە بە باخەڵیا ، کە دەری‌هێناوە سپی و ڕووناك بووە وەك چرا ، وەك قورئان ئەفەرموێ « وادْخِلْ يَدَكَ في جَناحِكَ تَخرُجْ بَيْضاءَ من غَيْرِ سوءٍ » واتە : دەست بکە بە باخەڵتا دەستت دێتە دەرەوە بە سپی بە بێ‌هەموو جۆرە نەخۆشی‌یەك. شەم : کورتەی شەمعی بەمەعنا مۆمە ، بۆ وەزنی شیعر کورت کراوەتەوە . کەمڕۆ : کورتەی کە ئەمڕۆیە . نەییر : ڕووناك . واتە : با حەزرەتی مووسا یەدی بەیزای خۆی بشارێتەوە چونکە شەو نەما تا پێویست بین بە مۆمێکی وەك دەستی سپی ئەو . ئەمڕۆ کە ڕۆژی ڕووناکی ناوچەوانی سەرۆکی هەموو پێغەمبەران هەڵاتووە ، ئیتر مۆم چ‌نرخێکی ما .

(١٢) واتە : ڕاستە کە هەردوولا ــ لە حەزرەتی ئەحمەد و مووسا ــ قسەیان کردووە لەگەڵ خوادا ، بەڵام ئەم دوو گفتوگۆیە زۆر لەیەکەوە دوورن وەك دووری زەوی لە عەرشی خواوە .

(١٣) لە کتێبی (بوخاری)دا ئەگێڕێتەوە لە (ئەبوهورەیرە)ی هاوڕێی پێغەمبەر (ڕەزای خوای لێ بێ) کە پێغەمبەر لە ڕەمەزاناندا زۆرجار ئێواران ڕۆژوی نەشکاندووە ، وە بێ‌خواردنی ئێواران و پارشێوان سبەینێ‌یش بەڕۆژوو بووە ، وە بەم‌بۆنەیەوە زۆر لە هاوڕێکانی چاویان لە پێغەمبەر کردووە ، وە ڕۆژوی دوو ڕۆژیان بە یەك گەیاندووە . پێغەمبەر کە ئەمە ئەزانێ جڵەوگیری هاوڕێکانی ئەکات لەبەر ڕۆژووبوونی دوو ڕۆژ لەسەر یەك بە بێ‌شکاندنی ڕۆژووەکەیان لە ئێواران، وە بە بێ پارشێوکردن . هاوڕێکانی عەرزیان کرد : ئەی خۆت بۆچی دوو ڕۆژ بەڕۆژوو ئەبیت

(أرِنی) و (لَنْ تَرانی) با نەڵێت و نەشنەوێ مۆسا
بە سائیل نادرێ ئاخر ئەوی دەرخواردی میوانە (١٤)

لەسەر یەك بێئەوەی ئێوارێ بیشکێنیت و دوای شەو پارشێو بکەیت ؟ فەرموێ : « إنّی ابیتُ یطعِمُنی رَبّی ویَسقینی » . واتە من شەو ڕۆژ ئەکەمەوە ، وە خوا خواردن و خواردنەوەم ئەداتێ ، یەعنی هێزی یەکێکم ئەداتێ کە خواردبێتی و خواردبێتیەوە . ئنجا بەم شیعرە باسی ئەم مەسەلەیە ئەکات ئەفەرموێ : تەماشای ئەم گەورەیی پێغەمبەرە بکەن کە خوا دەعوەتی ئەکات بۆلای خۆی ، خوا ئەبێ بە خانەخوێ و پێغەمبەر ئەبێ بە میوان بۆ سەر خوانی کەرەم و میهرەبانێ خوای گەورە .

(١٤) (أرِنی) و (لَنْ تَرانی) : ئەم شیعرە ئاماژەیە بۆ داستانێکی حەزرەتی مۆسا کە قورئان بۆمان ئەگێڕێتەوە ئەفەرموێ : « وَلما جاءَ موسی لِمیقاتنا وکَلّمَهُ رَبّهُ ، قال : رَبِّ أرِنی انظُرْ الیَكَ . قال : لَن ترانی » واتە : کاتێك مۆسا هات (بۆ کێوی تور) لەوکاتەی کە بۆمان دانابۆ ، وە پەروەردگاری قسەی لەگەڵ کرد ، مۆسا وتی : خۆتم پیشان بدە ئەی پەروەردگارم تا تەماشات بکەم ، خوا فەرموێ تۆ من نابینیت.
واتە حەزرەتی موحەممەد لە شەوی میعراجا کە بانگکرا بۆ خزمەت خوا میوان بۆ ، ئەگەر بڵێین خوای دیوە لەبەرئەوە بووە کە میوان بووە. بەڵام حەزرەتی مۆسا سواڵکەر بۆ کە داوای بینینی خوای کرد . کەواتە با مۆسا بە (رَبِّ أرنی) داوای بینینی خوا نەکات ، تا بە «لَنْ تَرانی» وەڵام نەدرێ ، چونکە ئەوی بە میوان ئەدرێ بە سواڵکەر نادرێ .
مەلا خاکێ لەسەر ئەو فەلسەفەیە ڕۆیشتووە کە بە فارسێ ئەڵێ :

چو رسی بە کوی دلبر (ارنی) مگو و بگذر
کە نیرزد این تمنی بە جواب (لن ترانی)

واتە : کە گەیشتیتە بارەگای خۆشەویست «أرنی» مەڵێ و بڕۆ ، چونکە ئەم داواکردنە ئەوە ناهێنێت کە پێتبڵێن تۆ ئێمە نابینیت .
بەڵام حەزرەتی مۆسا (درودی خوای لێ بێ) لەسەر ئەو فەلسەفەیە ڕۆیشتووە کە ئەڵێ :

چو رسی بە کوی دلبر (ارنی) بگو و مگذر
شنوی ز دوست حرفی وگرچە (لن ترانی)

واتە : کە گەیشتیتە بارەگای خۆشەویست (أرنی) بڵێ و مەڕۆ ،

طوفەیلی خوانی جۆدی ئەو وجۆدی هەرچی مەوجۆدە
دو (لَو°لا) لوئلؤ و لالا فشانی زەینی ئەم خوانە (١٥)

دەمێ نەیبۆ لە دەمدا دەم چ لێدا دەم لە دەم ئادەم
مەشامی زی زوکامی لەم شەمی ڕەیحانە حەیرانە (١٦)

چونکە وتەیەك ئەبیەیت لە دۆست با ئەو وتەیەش (لن ترانی) بێ .
وتەی (نەڵێت) لە شیعرەکەدا ڕۆئەکاتە (ارنی) . وتەی (ئەشنەوێ) ڕۆئەکاتە (لن ترانی) . کەواتە لێرەدا لەف و نەشری مورەتەب هەیە .

(١٥) دۆ لەولا : مەبەس لەم دۆ لەولایـە فەرمۆدەی (لَـولاكَ .. لَـولاكَ لَماخَلَقتُ الافلاكَ)ەیە کە بە حەدیثی قودسێ ئەگێڕڕێتەوە ، واتـە ئەگەر تۆ نەبۆیتایە ـ ئەی موحەممەد ـ من ئەرز و ئاسمانم دروسـت نەئەکرد . کەواتە ئەم ئاسمان و زەمینـە بە شـەرەفی پێغەمبـەرەوە دروستکراوە ، وە ئەم هەمۆ ناز و نیعمەتەی کە لەسەر ئەم خوانــە گەورەیە دانراوە ، هەرچێ لێی بخـوات طوفەیـلین ، وە بـە سـایەی پێغەمبەرەوە ئەیخۆن ، وە ئەم دۆ لەولایە شاباشی لوئلـؤ و لالـە ئەکەن بەسەر ئەم خوانە گەورەیەدا .

(١٦) دەمی یەکەم بە مەعنا کاتە . دەمی دۆهەم بە مەعنا دەمێکە کە قسـەی لێ دەرئەچێ . دەمی سێهەم بەمەعنا هەناسەیە واتە لەکاتێکا کە حەزرەتی ئادەم هەناسەی لە دەما نەبۆ ، واتە لە ناوەندی ئاو و گڵا بۆ ، وە هێشتا گیانی نەکرابۆ بەبەرا ، چێ بڵێ دەربارەی حەزرەتی موحەممەد کە یەکێکە لە نەوەکانی ، کاتێك کە گیانی کرا بەبەرا ، سێ جار پژمێ لەسەر یـەك ، ئنجا سەر و چاوی هەڵهێنا و لەو حەلەدا بۆنێکی زۆر خۆشی بەسـەرا چۆ کە گۆیا بۆنی ئیسبەتی پێغەمبەری ئیسلام بووە کە خوا داوێتی بـە لۆتیا تا گیانی ئارام بگرێ لە لەشیا .

پژمین ئەگەر دوو جار بۆ ئەوە نیشانەی تەندروستیـیە بۆیە سونەتە لەو حەلانەدا بووترێ بەوکەسانەی کە ئەپژمن « یَرحَمُكَ اللهُ » وە ئەگەر سێ جار بۆ ئەوە نیشانەی هەڵامەتە بۆیە پێی ئەوترێ « یَشفیكَ اللهُ ». ئنجا ئادەم کە سێجار پژمی واتە بە نەخۆشێ هەڵامەتەوە هاتە دنیاوە ، وە کەسێك هەڵامەتی بێ بۆن ناکات نە خۆش نە ناخۆش ، کەچێ ئــادەم هەستی بە بۆنی خۆشی پێغەمبەر کرد، وە لۆتی پڕ بۆ لەو بۆنە، وەك لە نیو شیعری دۆهەما ئەڵێ : « مەشامی ذێ زوکامی لەم شـەمی ڕێحانـە

(نَفَخْتُ فیهِ مِن روحی) لە خاتەم پرسە نەك ئادەم
موعەللیم خاتەمە و ئادەم لەلای تیفلی دەبوستانە (١٧)

غەرەز ئیسکاتی سائیل بۆ (قُل الروح)ی جواب فەرمۆ
وەگەرنێ کەی خەفێ بۆ جان لەو ئارامی دڵ و جانە (١٨)

حەیرانە » . ئنجا بزانە ئەبێ ئەو بۆنە تا چ ئەندازەیەك خۆش و بەتین بۆبێ .

مەعنای ئەم شیعرەی کە لێکمان دایەوە تۆزێك دەرئەکەوێ لەو شیعرەی کە بەدوایا دێ .

(١٧) نَفَخْتُ فیهِ : لە سورەتی (حجر) و (ص)دا ئەفەرموێ « فاذا سَوَّیْتُهُ وَنَفَخْتُ فیهِ مِنْ روحی فَقَعوا لَهُ ساجدینَ » . واتە : کە ئادەمم دروستکرد و رێکم خست و گیانم کرد بەبەرا ، (هەمۆ) بکەون بە رۆدا بۆی ، واتە سەری بۆ دابنەوێنن ، ئنجا ئەم باسە لە خاتەم پرسە باست بۆ بکات نەك لە ئادەم ، چونکە ئادەم ئاگای لەو پەردانە نی یە کە بەسەر دروستکردنی خۆیا هاتووە ، وەك پێغەمبەری خاتەم ئاگای لێ یەتی بەهۆی قورئانەوە ، واتە خاتەم لەمڕووەوە مامۆستای بەڕاستی یە ، وە ئادەم لە چاو ئەوا منالی بەرمەمکانەیە .

(١٨) نێ : نا . جان : گیان . لەو ئارامی : بۆ وەزنی شیعر ئەخوێنرێتەوە لەوارامی . وەك قورئان بۆمان ئەگێڕێتەوە بە ئایەتی « وَیَسْئَلونَكَ عَنِ الروحِ » = پرسیارکراوە لە پێغەمبەر کە گیان چی یە ؟ خواش پێی ئەفەرموێ « قُلِ الروحُ مِنْ امْرِ رَبّی » بلێ : گیان بە فەرمانی خوایە ئنجا شاعیر لێرەدا ئەڵێ : ئەم جوابە هەر بۆ دەمکوت کردنی ئەوکەسانە بووە کە ئەم پرسیارەیان لە پێغەمبەر کردووە ، ئەگینا پێغەمبەر خۆی لە خواوە زانیوێتی کە حەقیقەتی گیان چی یە ؟

ئەوی پێویست بێ کە پێغەمبەران بیزانن هەر مەسائیلی دینی یە لە عەقائید و شەریعەتی ئیسلامێ ،غەیری ئەمانە وەك زانینی حەقیقەتی گیان و هەزاران شتی تر پێویست نی یە بۆ پێغەمبەران کە بی زانن .

لە « بوخارێ »دا ئەفەرموێ کاتێك کە پێغەمبەر کۆچی کرد بۆ مەدینە ، بینێ وا لەوێ تۆوی دار خورمای نێر ئەدەن لە دار خورمای مێ ، پێغەمبەر فەرمۆی : ئەمە چی یە ئەیکەن ؟ وتیان لەکۆنەوە ئەمەمان هەر کردووە . فەرمۆی : ڕەنگبێ ئەگەر واش نەکەن هەر بەر بگرێ .

حەدیسی (لی مَعَ اللهِ) چ سیڕێ بۆ لەبەینا چۆ
لە کەین‌وبەینی ئەم دوانە چزانن ئەم نەبی‌یانە [19]

کولاّ خەمر و قولی هەڵدا ، خوراشا جۆشی دا چەند ساڵ
موحەممەد ساغتر بادەی سەری ئەو خومی گەردانە [20]

لە ڕۆژێکۆ لە ڕۆژی ڕۆی گوهەر دەرجی دەمی دورجە
مەخاریج مەتلەعی ڕۆژن هەمو یەك یەك جوداگانە [21]

ئەوانیش دەستیان لێ هەڵگرت . ساڵی ئایندە دار خورماکان بەرێکی‌وایان نەگرت کە بخورێ . ئەوانیش چۆن بە پێغەمبەریان وت . ئەمیش فەرمۆی : ئێوە لە کاروباری دنیایدا شارەزاترن .

(19) تەواوی فەرمۆدەکە ئەمەیە « لی مَعَ اللهِ وَقتٌ لایَسَعُنی فیهِ نَبیٌ مُرسَلٌ ولا مَلَكٌ مُقَرَّبٌ » واتە : وەختی‌وام هەیە لەگەڵ خودا ــ وەك کاتی هاتنە خوارەوەی سرۆش بێ بۆ سەر گیانی پاکی پێغەمبەر ــ نە هیچ پێغەمبەرێکی خاوەن نامە ئەتوانێ ببێ بە هاوبەشم لەو کاتانەدا ، وە نە هیچ فریشتەیەکی بارەگا .

(20) بادە : شەرابە . خوم : کوپەیە . گەردان : لوغەتێکە لە گەردۆن . وا دەنگ بلاّوە کە شەراب تا بمێنێتەوە لە کوپەدا جۆش ئەخوا و قولپ ئەدا و پوختەتر و بەتین و تەوژم‌تر ئەبێ لەسەر هەستی ئادەمی . لێرەدا شاعیر بەم شیعرە تەشبیهی دنیا ئەکات بە یەك کووپەی شەراب کە لە سالەهای سالەوە جوش‌بخوا و پوختە ببێ ، تا دەمی پێغەمبەری ئیسلام وە حەزرەتی موحەممەد «درۆدی خوای لێ‌بێ» پوختەتری شەرابی ناو کوپەی تازەی گەردۆنە ، واتە ئایینی ئیسلام و دەستوری قورئان باشترین ئایین و دەستورن بۆ ئادەمی ، وە بەتین‌تر و بەتەوژمترە لەسەر بیروباوەڕی .

(21) لەڕۆژێکۆ : لە ڕۆژێکەوە . لە ڕۆژی ڕۆی : واتە لە ڕۆی کە وەك ڕۆژ وایە . گوهەر : گەوهەر ، مەبەست دانی پیرۆزی پێغەمبەرە کە وەك گەوهەر دەرجن لەناو دەمیا ، واتە ڕیزکراون لەناویا . دورج :وتەیەکی عەرەبی‌یە بەمەعنا قوتویەکی پچکۆلانەیە کە ژنان شوشەی عەتری پچکۆلانەی تیا هەڵئەگرن ، تەشبیهی دەمی پێغەمبەری کردووە بەو

بەیانی بەینی (جاھ) و (جا) لە بەینی ئەنبیادا کەم
ڕەیاحینن هەمو ئەمما موحەممەد ڕەوحی ڕەیحانە (٢٢)

شکاندی پشتی گا و ماهی بە تەمکین وەختی دانیشتن
بە لەهجە و لەنجە سەد کەبکی دەری و سەروی بەقوربانە (٢٣)

لەتەنگ ئاوێنەی ئەووەڵدا بە کەس ڕۆی خۆی تەواو نەنواند
دووەم باڵانما ڕۆنە بڕۆ ڕۆی ئەو لەوا ڕوانە (٢٤)

قوتووە لە پچوکی و بۆنخۆشیدا . مەخاریج : جەمعی مەخرەجە ، واتە ئەو شوێنانەی لەناو دەما کە وتەی لێ دێتە دەرەوە . مەطلەع : شوێنێکە کە ئەستێرە یا ڕۆژی لێ هەڵدێ . جوداگانە : جیا جیا .

واتە : لەڕۆژێکەوە لەڕوی ڕۆژینی پێغەمبەردا دانی گەوهەرینی ڕوواون هەرچی لە دەمی هاتبێتە دەرەوە هەموی وتاری بەرز و بەنرخن وەك ڕۆژ کە لە کەلو (برج)ی خۆی بێتە دەرەوە ، واتە : پێغەمبەر فەصیحترین عەرەب بووە وەك خۆی فەرمویەتی « انا افصَحُ مَنْ نَطَقَ بالضّاد » .

(٢٢) جاه : وتەیەکی عەرەبی‌یە بەمانا پایە و پلە و ڕێز . جا : شوێن .

(٢٣) گا : مەبەست ئەو گا گەورە خەرافی‌یەیە کە گویا ئەرز لەسەر پشتی ئەو وێستاوە . ماهی : ئەو ماسی‌یە گەورە خەرافی‌یەیە کە گویا زەوی بە خۆی و بە گاکەی ژێریەوە لەسەر پشتی ئەو وێستاوە ، واتە پێغەمبەر لەکاتی دانیشتنا ئەوەندە سەنگین و گران بووە هەمو جاری بە سەنگینی و گرانی خۆی پشتی ئەو گا و ماسی‌یەی هێناوەتە قرم و هوڕ . لەهجە : شێوەی قسە و گفتوگۆ . لەنجە : ڕۆینە بە شانەوشان. کەبکی دەری : وتەیەکی فارسی‌یە بەمانا جۆرە کەوێکی کوێستانی‌یە کە لە کەو گەورەتر و خوێندنی خۆشترە . بە کوردی پێی ئەڵێن : کەودەر ، لە شاخەکانی قەندیل ئێجگار زۆرە .
کەبکی دەری ڕۆئەکاتە لەهجە و سەرو ڕۆئەکاتە لەنجە .

(٢٤) شاعیر تەشبیهی دنیای کردووە بە پارچە ئاوێنەیەکی پچوك کە ئەگەر تەماشای خۆتی تیا بکەیت یا تاقە چاوێکت نیشان ئەدا یا لایەك لە گوێت ، چونکە ئاوێنەکە زۆر پچوکە وە ڕوبەڕوی هەمو ئەندامت ناوەستێت ، بەڵام ئەگەر ئاوێنەکە گەورە و باڵانما بو ئەوا هەمو لەشت

لە لەعلی نابی نایابی وتم ئاخر دەمێ دەم دەم
حەلاوەت خۆش دەم و لێومی بە هەم چەسپانە چەسپانە (٢٥)

لەپی خۆی ئەو کەسە پەل کرد لە عیشقی یوسف ئەر دەیدێ
دلی خۆی بێخەبەر ئەبڕێ لەجیاتێ دەستی ، مەستانە (٢٦)

لە داغی جێبی ، گوڵ چاکی یەخەی خۆی برد هەتا دامەن
مەڵێن یاغێ بو باغێ بوٚ ، ئەوا یاخێ بو خەندانە (٢٧)

نیشان ئەدات لە سەرەوە تا خوار ، ئنجا شاعیر مەبەستی ئەوەیە بڵێ دنیا وەك پارچە ئاوێنەیەکی پچوك وایە بوٚ نیشاندانی گەورەیێ پێغەمبەر . بەم‌ڕەنگە لەسەدا یەکێکی نیشان نادات ، بەڵام ڕۆژی قیامەت وەك ئاوێنەی باڵانما وایە هەمێ گەورەیێ پێغەمبەری تیا دەرئەکەوێت ، نەخوازەڵا لە مەیدانی شەفاعەتا .

(٢٥) لەعلی ناب : جۆرە لەعلێکی زۆر جوان و پەسەند و بەنرخە . واتە نیازم بوٚ لە دەم و لێو و قسە و گفتوگۆی شیرینی پێغەمبەر بدوێم و قسەی لێبکەم ، بەڵام شیرینێ فەرموٚدە و فەرمایشەکانی دەم و لێومی بەیەکا نوٚساند بەجۆرێك کە نەتوانم ئیتر قسە بکەم .

(٢٦) ژنە میسرییەکان کە هاوڕێی زولەیخای ژنی عەزیزی میسر بوٚن ، لوٚمەی زولەیخایان کرد کە بوٚچی وا حەزی لە غولامێکی خۆی کردووە کە حەزرەتی یوٚسفە ؟ زولەیخاش کە ئەمەی بیست ناردی ئەو ژنانەی بانگ‌کرد بوٚ ماڵی خۆی ، وە لە ژوٚرێکی گەورەدا داینان لەسەر دوٚشەك و پشتی ، وە سەرو کێردی دایە دەستیان ، ئنجا بە یوٚسفی وت کە بچێتە ژوٚرەوە لە بەردەمیانا رابوەستێ . حەزرەتی یوٚسف کە چووە ژوٚرەوە و ژنەکان چاویان پێکەوت هەموٚ ئەبلەق بوٚن لە جوانیی یوٚسف ، وە چاویان لێ نەئەتروٚکاند ، وە ئاگایان لە کێردەکەی دەستیان نەما ، وە هەموٚ دەستی خۆیان لە چەند لایەکەوە بڕی . لێرەدا شاعیر ئەڵێ ئەوانەی کە بە چاو پێکەوتنی یوٚسف دەستی خۆیان بڕێ ، ئەگەر پێغەمبەریان ئەدێ سەرمەستانە لەجیاتیی دەستیان دڵی خۆیان ئەبڕێ .

(٢٧) جیب : یەخەو بەروٚکە . یەخەو بەروٚك بوٚ ئادەمێ شتێکی زۆر گرنگە ، لەدوای ڕوٚخسار یەکەمجار یەخە دەرئەکەوێ . ئنجا ئەگەر پاك و تەمیز و ڕێکوپێك بوٚ ئەوا ئەو ئادەمییە ئەچێتە دڵەوە ، وە ئەگەر وانەبوٚ ئەوا

له ئەفکاری دەمێ ماته ، وەیا نەشئەی لەگەڵدا بێ
له بێچاو و دەمێ خونچە عەجەب کۆڵ چاوی حەیرانه (٢٨)

ئەترسم بینه پامالی بڵند تەبعانی سەر فکرم
پەسین پایەی مەقاماتی بڵێم کەیوانی کەیوانه (٢٩)

هیچ . جا لەبەرئەوە پێغەمبەر هیچکاتێك یەخە داچەکاو نەبووە ، وە مۆی سەرسنگی دەرنەکەوتووە ، هەروەك کاڵای هەرگیز چڵکن نەبووە ، بەڵێ زۆرجار کاڵای پێنەکراو بووە . بەڵام پاك و تەمیز بووە ، چونکە خوا لـــە قورئانا بە ئایەتی « وثیابكَ فَطَهِّر » فەرمانی پێداوە بە پاك و تەمیزێ بەرگ و کاڵای . شاعیر لێرەدا ئەڵێ گوڵ کە پۆرکی خۆی لەت ئەکات و یەخەی خۆی دائەدڕێ تا خوار لەداخی جوانێ و ڕێكوپێـکێ یەخـــە و بەرۆکی پێغەمبەرە ، کەواتە مەڵێن گوڵ باغێ بۆ ، واتە گوڵی باخـــان بۆ . وە باغی بۆ واتە خاوەن باغ بۆ ، بۆیە وا یاخێ بۆ ، وە پڕ بـــەدەم پێ ئەکەنێ ، واتە ئەمانە هیچیان نی‌یە ، بەڵکو لەداخانا یەخەی خـــۆی دائەدڕێ . ئەم شیعرە و شەش شیعری دوایی‌یەکەی لە نوسخەی ژمارە (١)دا نین .

(٢٨) له ئەفکاری دەمێ ماته : واته : پێغەمبەر لەبەر زۆر بیرکردنەوەی خۆی قسەی کەم کردووە ، سا مەگەر جوابی پرسیـــارێکی دابێتـــەوە ، یـــا فەرمودەیەکی بەرزی فەرموبێ کە بمێنێتەوە بە سەرمەشق بۆ پاشەڕۆژی موسوڵمانان . ئەم فەرمودانەش زۆر کەم زەردەخەنەیان لەگەڵا بووە ، هەروەك تەمـــاشا کردنی بەملا و بەولادا زۆر کەم بووە . خوڵاســـە وەك خونچـــەی گوڵ وابووە نە چاوی ســـەیر و سەیـــاحەتی بووە ، نە دەمی قسەکردنی زۆری بووە ، بەڵکو چاوی هەر بۆ وردبونـــەوە و تێگەیشـتن بـــووە لە نهێنێ بونەوەر و ڕاستێ شتان « حقایقی اشیـــا » کە ئەمـــە خۆیەکی زۆر بەرز و پەسەندە ، بۆیە هەرچێ گوڵ هەیـــە لە بێچـــاو و دەمیی خونچە سەرسام و ئەبلەقن ، وە لەسەر سامیدا چاویان داپچڕیوە لە خونچـــە .

(٢٩) کەیوان : بە فارسێ ئەستێرەی زوحەلە کە ٨٨٦ ملیۆن میل لە ڕۆژەوە دوورە ، وە بە بیست و نۆ ساڵی ئێمە چەرخەیەك ئەکات بەدەوری ڕۆژا ، واتە ئەگەر بڵێم دواهەمـــین پایەی نزم و بچـــوکی پێغەمبـــەر گەلێ لـــە

ئەمە مەعلوم‌ە خاکی ! نەعلی کەمتر بەندەی ئەو شاهە
کە دوڕی تاجی فەرقی فیرقەی ئەقطابی کەیانانە [30]

لە دوی هەمڕەنگی بۆنێکی کەفی پێی پاکی ئەو وێڵە
گوڵی چی ، بلبل ئیتر چی ئەوێ لەم سوری سەرپانە [31]

بە یادی ڕوی شەو ئەو ڕۆژە بە ڕۆژە ڕوی لە ڕوی ڕۆژە
کە دوری ئەسڵی دەرد و دا بەڵێ هەر عەکسی دەرمانە [32]

ئەستێرەی زوحەل بەرزترە)، ئەترسم قسەکانم ببن بە پێخوستی ئەفکاری ئەو بڵند سروشتانەی کە لەمەولا دێن کە بیروڕایان گەلێ لە بیروڕای من بەرزتر و بڵندتر بێ ، وە قسەکانم بە درۆ بخەنەوە ، وە بە هیچی دەرکەن.

(30) خاکی : واتە ئەی خاکی ! فەرق : تەپلەسەر . ئەقطاب : سەرۆکەکان . کەیانی : خێزانێکی گەورەن ، ماوەیەکی زۆر شای ئێران بوون لە زۆر کۆنا ، پێیان وتوون (کەیانی) چونکە ناوی شاکانیان بە وشەی (کەی) دەست پێئەکات کە بەمانا شایە ، وەك (کەیکاوس) و (کەیخوسرەو) و (کەیقوباد) .. هەتد . واتە : ئەی خاکی ! سۆلی پچوکترین بەندەی ئەو شایە کە پێغەمبەرە ، دوڕی تاجی سەری گەورە گەورەی کەیانی‌یەکانە .

(31) واتە : هەرچی گوڵ و عەتر و عەبیری جیهان هەیە ، نەك بەدوی بۆنێکی بەری پێی ئەوا عەودالّ بن ، بەڵکو بەدوی بۆنێك کە لە بۆنی بەری پێی ئەو بچێ وێڵ و سەرگەردانن ، ئیتر بۆنی گوڵ ئەبێ چی بێ ؟ و تاکەی بلبل بەدەوری ئەم گوڵە سەرپانانەدا ئەگرێ و ئەباڕێنێ .

(32) ڕۆژە بە ڕۆژە : وەك گوڵە بەڕۆژە وایە لە داڕشتن و دروستکردنا ، واتە چۆن گوڵە بەڕۆژە ناوی گوڵێکە کە هەمیشە ڕوی لە ڕۆژە ، ڕۆژە بە ڕۆژەش پێغەمبەرێکی پایەبەرزە کە هەمیشە ڕوی لە ڕۆژێکە کە خوایە تا ڕۆناکی لێ وەرگرێ و بیدا بە موسوڵمانان تا لە تاریکی شەوی نادانی دوربکەونەوە ، نابینیت ئەگەر بتەوێ لە دەردودا بەدور بیت ئەبێ دەرمان بخۆیت ، وە تا دەرمان بخۆیت دورتر ئەکەویتەوە لە نەخۆشی و دەردودا ، ڕۆناکیش تا لە پێغەمبەرەوە وەربگرن دور ئەکەونەوە لە تاریکی دین و دنیا .

موجەععەد گێسووی لوولی بە لەولاوێ چ ژانی کرد
بە زەیلی هەر چڵا دەستی دەپێچێ دەستە دامانە (٣٣)

دلارا ڕاستین سەروی قەدی دڵجۆی عەتارید دێ
لە سەهمی سەهمی قەددی سەهمی قەددی خەم بو قەوسانە (٣٤)

جەنابی حەزرەتی بارێ بە تورڕەی ئەو ئەڵێ (واللیل)
بە غوڕڕەی ئەییری جەبهەی خوا خۆی (والضحی) خوانە (٣٥)

لە هەولی ڕۆژەکەی (یَوْمَ یَفِرُّ المَرْء) وا بیبین
ئەوی جێی گۆ و چەوگانە ، ئەوێ مەیدانی مەردانە (٣٦)

(٣٣) موجەععەد : کرژ . گێسوێ : پرچی پشتی گوێ . لەولاوێ : ئەم (ی)ی دوای لەولاوە لەسەر شێوەی قەڵادزەییە کە بە (ئەحمەد) ئەڵێن (ئەحمەدی) و بە (قادر) ئەڵێن (قادری) . پێغەمبەر « درودی خوای لێ بێ » زۆرجار تۆکی سەری درێژ بووە تا گەیشتووەتە نەرمایی گوێچکەی ، واتە پرچی کرژ و لوولی ئەوەندە جوانە بە جوانیی خۆی دەردی داوە بە لاولاو ، واتە لاولاو لەداخانا ژانی کردووە ، وە لەبەر ژانی دڵی خۆیەتی کە لەگەڵ دەستی بگاتە هەر چڵێك دەستی تێوە ئەپێچێ وەك دەستەو دامانی بێ وایە .

(٣٤) دلارا : کورتەی دڵئارامە . دڵجۆ : دڵخوا . سەهمی یەکەم بەمانا سام و ترسە . سەهمی دوەهەم و سێهەم بەمانا تیرە ، واتە ئەی ئارامی دڵ ، عەطارید کە یەکەمین ئەستێرەی گەڕۆکە ، کە چاوی کەوت بە ڕاستترین سەروی قەدی دڵخوای تۆ ، لە سامی ئەو قەد و باڵایەی کە ئەڵێی تیرە لە ڕاستیدا ، تیری قەدی عەطارید کۆمبووەوە وەك کەوان .

(٣٥) تورڕە : مۆی پێشانێ . غوڕڕە : ناوچەوان . واتە : خوای گەورە کە سوێند ئەخوات بە شەو لە سوورەتی « واللَّیل »دا مەبەستی مۆی ڕەشی پێشانیی پێغەمبەرە کە وەك شەو وایە لە ڕەشیدا ، وە کە سوێند ئەخوات بە چێشتەنگاو لە سوورەتی « والضُّحی »دا مەبەستی ناوچەوان و تەوێڵی پاکی پێغەمبەرە کە وەك ڕۆژ لە چێشتەنگادا ڕوناکە .

(٣٦) هەول : سام و ترس . یَومَ یَفِرُّ المَرْء : ئاماژە «ئیشارە»یە بۆ ئایەتی سوورەتی « عَبَسَ » کە ئەفەرموێت « یَومَ یَفِرُّ المَرءُ مِن

لەلای هەر سەروەرێ سەد داد و بێداد و شەفاعەت کەی
ئەڵێ من نیمە حاشا تاقەتی ئەم داو و دیوانە

بناڵێنی وەکو بلبل ، یەخەی خۆت لەت بکەی وەك گوڵ
دەمێ ناپشکوێ وەك خونچە ، دڵ خوێنینی ئەحزانە

(صفي الله) نی‌یە قابیل خەلاس کا (هابیل) و (قابیل)
لە نەسل و یاری بێزارە چ جێی ئەغیار و بێگانە [٣٧]

(نجیّ الله) لە تۆفانی غەمی خۆیا وەها غەرقە
لە ساما (سام)ی لا (یافیث) وەزانی (حام) (کەنعان)ە [٣٨]

اخیهِ ، و امّهِ و ابیهِ و صاحبتهِ و بَنیهِ » واتە کاتێك کە ڕۆژی دوایی هات ، ئەو ڕۆژەی کە مەردوم ڕەو ئەکات لە برا و لە دایك و لە باوك و لە ژنی و لە کوڕانی ، کەس لەتاو خۆی ئاگای لە کەس نامێنێ . ببینێ : واتە ببینە وەبزانە چڕۆژێکی تەنگ و چەڵەمەیە ، ڕۆژێکە کەس هیچی بەدەست نی‌یە تەنها خوا نەبێ ، وە کەس شەفاعەتی پێ ناکرێ تەنیا حەزرەتی موحەممەد نەبێ درودی خوای لێ بێ .

(٣٧) صَفِیُّ الله : حەزرەتی ئادەمە کە هەڵبژاردەی خوا بووە ، دوو کوڕی بووە (هابل) و (قابل) لەوڕۆژەدا ناتوانێ کوڕەکانی خۆی ڕزگار بکات چجای بێگانە .

قسەیەکی خۆش : لە گەڕەکی ئێمە کە سابونکەرانە ، یەکێك بۆ ناوی (ئەحەی مەلا) بۆ پێنج فەرزە لە مزگەوتی ئێمە جەماعەتی ئەکرد . ڕەمەزانان بە دەنگی بەرز لەگەڵ ئەهلی جەماعەتەکەدا ویردی دوای تەراویحی ئەخوێند ، هەمو شەوێك کە ئەگەیشتە ئەم ویردە (الله لا الهَ الاّ هو ، آدم صفیّ الله) ئەو چونکە نەخوێندەوار بو ، وە نەی‌ئەتوانی (صاد) بڵێ هەر ئەیوت (ئادەم سەفیهوڵڵا) . هەرچەند پێمان ئەوت وا مەڵێ و وا بڵێ ئەو هەر ئەیوت ئادەم سەفیهوڵڵا ، وە ئادەم هەر سەفیهوڵڵا بو تا ئەو مرد ، خوا لێی خۆش بێ .

(٣٨) نجیّ الله : نوح پێغەمبەرە کە خوا لە طۆفانی ڕزگار کرد ، چوار کوڕی بووە (سام) و (یافیث) و (حام) و (کەنعان) لە ترس و سامی ئەو ڕۆژە (سام)ی لا ئەبێ بە (یافیث) و (حام)ی لا ئەبێ بە (کەنعان) .

خەلەل تەرزی (خەلیل) گیرە ، خەیاڵی خێڵی خۆی ناکا
چ‌حاڵی بێ خەلیلی‌وا تەغافول وەرزی خوللانە (٣٩)

خۆ داوۆد دێ کەوا کردی زرێ لەم ئاسنی ساردە
لەتاوی خۆی تەواو دڵ سەردی ئەحواڵی سولەیمانە (٤٠)

لە بیمی ئینتیقامی قادرێ موختاری زوتتیقام
سولەیمان بیمی مارێکی هەیە لەم مۆرە وردانە (٤١)

(کلیم الله) کەلامولڵا ئەخۆیْ سەرسام و دەهشەت ما
بە خۆی مەشغوڵە ناپرسێ لە غەیری گەرچی عیمرانە (٤٢)

(٣٩) خەلەل : ناکۆکێ . طەرز : جۆر . خەلیل : حەزرەتی ئیبراهیمی باپیرە گەورەی پێغەمبەر . وەرز : مایە . واتە ناکۆکێ بە ڕەنگێکی‌وا ئیبراهیمی خەلیل دائەگرێ هەرگیز یادی خێڵ و کەس‌وکاری خۆی ناکات . ئنجـا ئـەبێ ئـەو ڕۆژی قیامەتـە چ‌ڕۆژێکی تەنـگ و چەڵەمـە بێ کە بـۆ پێغەمبەرێکی‌وا گەورە و پایە بەرز ببێ بە مایەی چـاو قوچـان و ڕۆ وەرگێڕانی لە هەمۆ ئاشنا و ڕۆشنایەکی .

(٤٠) حەزرەتی داوۆد تاقە موعجیزەیەکی بووە ئەویش ئەمە بووە کە ئاسـنی ساردی لە دەستا نەرم بووە ، وەك قورئان ئەفەرمـوێ « وألنّـا لهُ الحَدید » واتە ئاسنمان بۆ نەرم کردبۆ ئەیکرد بە زرێ و ئەیفرۆشت ، وە بەوە ئەژیا . ئەم حەزرەتی داوۆدە تاقە کوڕێکی بووە کە حەزرەتی سولەیمانە ، ئەو ڕۆژە لەتاو خۆی ئاگای لە کوڕەکەی نامێنێ .

(٤١) ئەم شیعرە ئاماژەیە بۆ داستانەکەی حەزرەتی سولەیمان کە بە خۆی و لەشکرێکی ئێجگار زۆرەوە هات بەناو دۆڵ و دەرەیـەکا کە هـەمۆی هێلانە مێرۆلە بۆ وە شای مێرۆلەکان فەرمانی دا بە هەرچی مێرۆلـەی ئەو ناوچەیە بۆ کە بچنەوە ناو شارەکانیان تا سولەیمان و لەشـکرەکەی دایان‌نەشێلن ، ئنجا ئەفەرموێ حەزرەتی سولەیمان لەوڕۆژەدا کە خوا تۆڵەی بزنی شاخدار ئەسێنێ ـ ترسی ئەوەی هـەیە کە مێرۆلـەیەك لەو مێرۆلانەی کە بۆن بە ژێر پێی لەشکری سولەیمانەوە ببن بە مـار و بدەن بە سولەیمانەوە .

(٤٢) کلیم الله : حەزرەتی مۆسایە کە هەمۆجارێ لە کێوی تۆر قسەی لەگەڵ

مەسیح ئەرچێ لەجێی ئەولاد حەتتا باب و داکی بێ
لە مەریەم غافڵە لەو نەوعە ڕۆژە لەو مەقامانە (٤٣)

هەمێیان نەفسی نەفسێ گێن ، وەکێ گێ موزتەریب حاڵێ
هەمێ گەردەنخەمی غەمم و هەمی خێن سەولەجانانە (٤٤)

موحەممەد یەعنی سەروی جێیباری ڕاست کرداری
بە یاری باری دێ بێ ڕستگاری ئەم زەعیفانە (٤٥)

خوادا کردووە . کلام الله ئەخوێت سەرسام و دەهشەت ما : ئەمە ئیستیلاحێکی کوردی‌یە لەمجۆرە شوێنانەدا بەکارئەهێنرێت . ئەبێژرێ : ئەمڕێ فیسار کەسێ دێ کلام الله ئەخوێت تازە لە گۆڕ هاتووەتە دەرەوە . واتە حەزرەتی مێسا لەوڕۆژەدا ئەوەندە ئەترسێ و سەرسامە ئاگای لە عیمرانی باوکی نی‌یە .

(٤٣) مەسیح : حەزرەتی عیسایە کە نە باوکی بووە و نە ڕۆڵەی بووە ، بەڵکو لەجێی هەموان هەر دایکی بووە لەگەڵ ئەوەشا لەوڕۆژەدا لە مەریەمی دایکی بێ‌ئاگایە . ئنجا لەلایەك پێغەمبەران لەوڕۆژەدا وا لە تەنگانەدا بن ئەبێ موسوڵمانان نەخوازەڵا گوناهبارەکانیان لە چ تەنگانە و خەم و خەفەتێکا بن . دیارە هیوای هەموان هەر شەفاعەتی پێغەمبەرە وەکو ئەڵێ : هەمێیان نەفسی نەفسێ گێن .. هەتد .

(٤٤) نەفسی نەفسێ گێن : واتە کەس ناتوانێ یارمەتیی کەس بدات وە هەمێ کەسێك ئەڵێ : هەر خێم ڕزگارم ببێ ئیتر هیچی‌ترم ناوێ . گێی یەکەم وتەیەکی فارسی‌یە بەمانا وتنە ، گێی دێهەم کوردی‌یە بەمانا تێپێکی خڕە لە دار دروست کراوە ، فتبێڵ چێن یاریکەران ئەیانەوێ بە شەق تێی‌هەڵدەن ، وە لە کێڕی خێی دەری‌کەنە دەرەوە ، گێش یاریکەران ئەیانەوێ بە دارێکی ئەستێری سەرچەماوە لێی‌دەن تا لە کێڕی خێی ببەنە دەرەوە ، وە ئەم یاری‌یە پێی‌ئەڵێن : شەقێن . گەردەنخەم : واتە لەبەر خەم و تەمی خێیان سەریان شێڕ و ملیان خوار بووەتەوە وەك صەولەجان کە گێچانە .

(٤٥) جێیبار : جێبارێکی درێژ و پان و پڕە کە هەڵگیرابێ و ئاوی پیا بڕوا بە زێری. ڕاستکرداری : خاوەنی کردەوەی ڕاست. باری : لە (باریء)ی

مەسەل تەمسیلی وەسفی ئەو بە زیهنی دڵ عەقیمی من
حیکایەی چاوی خەففاشە و ڕوخی میهری درەخشانە [٤٦]

لە تەشریحی بورۆجی وەسفی ئەودا هەر ئەمە چاکە
بکا ئیقراری نادانێ هەچێ داناوو نادانە [٤٧]

لە وەسفی پاکی ئەو ذاتە زوبان لاڵە وەکو لالە
چ جێگەی (قیس) و (سەحبان)ە سەناخوانی کە سوبحانە [٤٨]

عەرەبێ وەرگیراوە کە بەمانا خوایە . واتە : حەزرەتی موحەممەد کە وەك سەروێك وایە کە لە قەراغی جۆبارێکی ڕاستێ و ڕاستکرداریدا ڕووابێ و گەورە بوبێ ، بەیارمەتێ خوا دێ بۆ ڕزگارکردنی گوناهبارانی ئوممەتی .

(٤٦) دڵ عەقیم : دڵێ کە هیچی لێ نەوەشێتەوە . خوففاش : شەمشەمە کوێرە . واتە : چاوی شەمشەمە کوێرە چەند تێ‌ئەگات لە گەورەیێ و ڕوناکێ و پرشنگی ڕۆژی درەخشان بەئاسمانەوە ، ژیرێ و تێگەیشتنی منیش هەر ئەوەندە تێ‌ئەگات لە گەورەیێ پێغەمبەر .

(٤٧) بورۆج : جەمعی برجی بەمانا کەلووە. شاعیر لێرەدا تەشبیهی پێغەمبەری کردووە بە ڕۆژ لە ئاسمانا کە دوانزە کەلۆی هەیە وەك (حەمەل) و (ثور) و (جەوزا) و (سەرەطان) و (ئەسەد) و (سونبولە) و (میزان) و (عەقرەب) و (قەوس) و (جەدی) و (دەلو) و (حوت) بێ . واتە : پلەی گەورەی پێغەمبەر بە کەس ناژمێررێ و نازانرێ کەواتە ڕەوا نیبە کەس دەمی بۆ بەرێ ، بەڵکو واچاکە بۆ دانا و نادان کە دان بنێن بە نادانێ خۆیانا لەمڕووەوە .

(٤٨) قیس : کوڕی ساعیدەی کوڕی عەمرە ، یەکەمین دواندەر « خطیب » و شاعیری عەرەب بووە ، پێغەمبەر بە منداڵێ لە «عوکاظ» دیویەتی . سەحبان : کوڕی زوفەری وائیلیبە ، شاعیری پێغەمبەر بووە ، سەد و هەشت ساڵ ژیاوە (*) . واتە یەکێك خوا لە قورئانا پێیبڵێ « واتك

(*) دائیرەتولمەعاریفی قەڕنی بیستەم .

لە وەسفی ذاتێکا عیللە لە خەلقی عالەما ئەو بێ
(نگفتە باشم) هەرچیم وت ، هەچیم وت دڵ پەشیمانە [٤٩]

سەنای (یاسین) و (تاها)ی حەق لەسەر ئەو خاتەمە خەتمە
نە هیچ کەس وەك ئەم ئەو ناسە ، نە کەس وەك ئەو لە ئەم زانە [٥٠]

ئەمان (یا خیرَ خَلقِ الله) دەخیل یا (ملجأ العاصین)
لەبۆ ئیفلاحی خۆم عەرزت ئەکەم بەیتی فەلاحانە [٥١]

فەلاحێ ئەم نۆ ئەفلاکی ڕەفیعە خەرمەنی ئەو بێ
دو دەنکە مرۆر و زیزانە لەلای کەی عەیبی خەرمانە ! [٥٢]

سەگی پیس لایقی دەرگای سەحابەی پاکی چاکی تۆ
نی‌یە ، وەرنێ لە دەرگایان ئەکەوتم پاسەوانانە [٥٣]

لَعَلی خُلُقٍ عَظیمٍ » ئیتر چ‌پێویستی‌یەکی هەیە بە مەدح و ثەنای قیسس و سەحبان .

(٤٩) واتە یەکێك مایەی هاتنە جیهانی ئەم جیهان و جیهانی‌یانە بێ . نگفتە باشم : گوفتارێکی فارسی‌یە ، واتە ئیتر با هیچ نەڵێم .

(٥٠) یاسین : بەلای هێندێ زاناوە بەمانا گەورەیە . طاها : بەلای هێندێکەوە بەمانا ئەی خۆشەویستم .

(٥١) ئیفلاحی خۆم : واتە ڕزگارکردنی خۆم . بەیتی فەلاحانە : واتە شیعرێك کە قسە لە فەلاحەتی خوا ئەکات لەم بۆنەوەرەدا .

(٥٢) ئەم نۆ ئەفلاکە کە ناو ئەبات لەسەر قسەی حوکەمای کۆنی یۆنانە ، ئەگینا ئەمە ئێستا وا نی‌یە بەڵکو هەمو ڕۆژ و مانگ و ئەستێرەیەك لەسەر چەمەرەیەك ئەسوڕێتەوە وەك قورئان ئەفەرموێ « کُلٌ فِي فَلَكٍ یَسبَحونَ » .

(٥٣) سەگی‌پیس : ئەم شیعرە لە نوسخەی ژمارە (٢)دا وایە ، بەڵام لە نوسخەی ژمارە (١)دا ئاوایە .

سەگی پیسم نەدێ قابیل بە قاپێ پاکی ئەصحابت
بە قیطمیر بۆن خۆشە وەرنێ لە دەور ئەو ئاستانانە

قیطمیر ناوی ئەو سەگەیە کە لەگەڵ ئەصحابولکەهف بێ ، وە لەگەڵیانا

بەسە حیرمان و مەحرۆمی حەرێمی حورمەتت جێ بێ
کەرەم کە تیا کە هەڵتۆتێم لەبەر قاپێ حەرەمخانە (٥٤)

تەعەللوق بەستەی ئەذیالی شەریفت بۆن وحۆشی دەشت
دەسی من بێتو دامانت یەکێکم لەو وحۆشانە (٥٥)

بەها ، نە ، بەڵ بەهانەی پێ ئەوێ قوربان شەفاعەی تۆ
بەهانەم جورمە ، دەسمایەم تەواوە لەم بەهانانە (٥٦)

ڕجای تاجی شەفاعەتیە ئەگەر هەر سەر بە سەودایێ
منی عاصێ ئومێدێکم ئەگەر بێ هەر گوناهانە

سوهایی بێ بەهام ، عەزمە حوزوری حەزرەتی زۆڕ بم
دیاری نادیاری حەسبی حاڵی نادیارانە (٥٧)

چووە ناو ئەشکەوتەکەوە . وەرنێ : ئەگینا . واتە سەگی پیس شایستەی پاسەوانێ هاوڕێیانی ئێوەی نی‌یە ئەگینا زۆرم پێ خۆش بۆ ببۆمایە بە قیطمیر لە دەوری ئەو ئاستانانە .

(٥٤) لەم شیعرەدا دەرئەکەوێ کە خاکێ خانۆی سەربەخۆی بە موڵکایەتی نەبووە ، وە زۆر ئەم ماڵ و ئەو ماڵی کردووە بە کرێ ، وە لە هیچ ماڵێکا نەحەساوەتەوە کە واش بووە .

(٥٥) ئەذیال : جەمعی ذەیلە بەمانا داوێن . زۆر جار بینراوە کە مەل و گیان‌لەبەرانی دەشتێ سڵیان لە پێغەمبەر نەکردووە ، وە هاتوون دەوریان داوە ، وە ئەمیش زۆر بە نەرم و شل بووە لەگەڵیانا ، ئنجا شاعیر ئەڵێ دەستی من بێت و دامێنت بە یەکێکم بزانە لەو گیان لەبەرانە ، وە ئاوڕێکی بەخێرم لێ بدەرەوە .

(٥٦) بەها : نرخ . نە : نەء . واتە شەفاعەتی پێغەمبەر بە نرخ و بە بەها نی‌یە بەڵکو بە بەهانەیە ، بەم ڕەنگە هەرکەسێك خوا بی‌یەوێ شەفاعەتی پێغەمبەری ئەکات بە نسیب ، وە هەرکەسێکیشی نەوێ نایکات بە نسیبی . ئنجا شاعیر لێرەدا ئەڵێ بەهانەم ــ کە گوناهە ــ ئێجگار زۆرە ، وەك لە شیعری دوایدا بەتەواوێ دانی پیا ئەنێ .

(٥٧) سوها : وەك لەپێشەوە وتمان ئەستێرەیەکی ئێجگار دوورە لەتەنیشت

گەدا دیاریێ ئەبا بۆ شا ولێکین کەم بە فکری زۆر
قوبوڵ فەرموو کەریمانە لە من دیاریێ فەقیرانە

ئەبێ (خاکیێ) ئەتۆ خۆت چیێ و دیاریێ تۆ ئەبێ چیێ بێ ؟
لە بۆ شاهی عەرەب هەرگیز نەڵێی ئەم شیعرە کوردانە

مەگەر شاهی ڕوسول هادیێ سوبول ، سەرخێلی جوملە و کول
بە ئیحسانی بکا تەحسین بڵێ وەك شیعری حەسسانە (٥٨)

ئەستێرەی حەوتەمی حەوتەوانەوەیە لەسەری لای خوارۆی ، بەعاستەم هێندێ چاوی زۆر تیژ بەدیێ ئەکات . شاعیر ئەڵێ : من ئەو ئەستێرە بێ‌نرخەم لەگەڵ ئەوەدا ئەمەویێ بچمە حوزوری زۆژ کە پێغەمبەرە دیاریێ بێ‌نرخی نادیاریش پیشەی مەردومی هیچ‌وپوچی نادیارە ، کەوابوو هیچ نەنگیێکی تیا نی‌یە ئەگەر من ئەم چەکامە کوردی‌یە بکەم بە دیاریێ دەستم وەك لە سێ شیعری پاشوودا ڕوونکی ئەکاتەوە .

(٥٨) ڕوسول : جەمعی ڕەسوڵە . سوبول : جەمعی سەبیلی بەمەعنا ڕێـی ڕاست و صیراطی موستەقیم .

بەشی یەکەمی ئەم چەکامەیە تەواو بوو . بەشی دووهەمی ـ خوا یار بێ ـ لە ژمارەیەکی‌تری ئەم گوڤارەدا بڵاو ئەکرێتەوە کە سەرەتاکەی باسی میعراجە .

بەشی دووهەم

باسی میعراج

ئەندامی کارا : شێخ محمدی خـاڵ

چی‌یە ئەمشەو شەوی شۆرو شەوی سوورو سروورو سەیر
شەوی اسرایە یا صُبحی وصالی جانو جانانە (۱)

بە سەد عەرزی نیازو سەد هەزاران نازو اعتزاز
ووتی جبرییل « بسم‌الله » فەرموو وەختی سەیرانە

تذوّق پەڕی پێ دەرکرد ، تَشـَوّق باڵی پێ گرتۆ
« فسبحان الذي اسری بعبده » ثم سبحانه (۲)

مەهی گەردوون کە وەختێ سەیری سەیری بەدری ئەرزی کرد
لە ڕوزەردی غەم‌و هەم بوو ، روخی بەدری هلالانە (۳)

---

(۱) شۆر : سۆزو عەشق . سوور : بریتی‌یە لە شایی ، هەروەك شیـین بریتی‌یە لە مردوو مردن . اسرا : شەوڕەویی پێغەمبەرە لە مەککەوە بۆ قدس . وصالی جانو جانانە : مەبەست گەیشتنی پێغەمبەرە بە نوورێکی خوایی کە نە زبان ئەتوانێ باسی بکاتو نە قەڵەم ئەتـوانێ هیـچی تیـا بنووسێ .

(۲) ذوق : هێزێکە لە ئادەمی‌دا تامی شتی پێ‌ئەکات . تەذەووق : چەشتنی شت .

(۳) گەردوون : ئاسمان . سەیری یەکەم بەمانا تەماشاکردنـە . سـەیری دووهەم عەرەبی‌یە ، بە مانا ڕۆینە ، واتە مانگی ئاسمان کە سەیری ڕۆینی مانگی چواردەی سەرزەویی کرد ــ کە پێغەمبەرە ــ لە خـەم‌و خەفەتـا

که میهری ئاسمان سه‌یرانی ماهی لامه‌کانی کرد
سه‌عاتێك که‌وته سه‌ر وه‌قفه له‌سه‌یر ئه‌م نه‌وعه سه‌یرانه (٤)

ڕوخساری چوارده‌ی له‌ڕو لاوازو زه‌ردو زه‌بوون بوو . هلالانه : واته وه‌ك « هلال » که مانگی یه‌ك‌شه‌وه‌یه .

(٤) میهری ئاسمان : ئه‌وڕۆژه‌یه که به‌ئاسمانه‌وه‌یه . ماهی لامه‌کان : پێغه‌مبه‌ره که وه‌ك مانگی چوارده وابووه له‌ودیو ئاسمانه‌کانه‌وه ـ که پێی‌ئه‌ڵێن : «لامه‌کان» ، وه به نووری خۆی رووناکی کردۆته‌وه . سه‌عاتی که‌وته سه‌ر وه‌قفه : ئه‌مه ئاماژه «ئیشاره»یه بۆئه‌وه‌ی که ئه‌ڵێن : کاتێك که پێغه‌مبه‌ر له معراج گه‌ڕایه‌وه ، له ڕێ چاوی که‌وت به سێ کاروانی حوشتر که لـه شام ئه‌گه‌ڕانه‌وه بۆ مه‌ککه ، وه نزیکی مه‌ککه که‌وتبوونـه‌وه ، کاتێـك که پێغه‌مبه‌ر باسی معراجی گێڕایه‌وه بۆ مسلمانه‌کان ، بڕوایان پێ‌کرد چه‌ند که‌سێکیان نه‌بێ که بێ‌بڕوا بوونه‌وه . بێ‌بڕواکانی مه‌ککه که ئه‌م ده‌نگ‌و باسه‌یان بیست هاتن بۆ خزمه‌ت پێغه‌مبه‌رو داستانه‌که‌یان پێ گێڕایه‌وه ، له‌پاشا داوایان لێ کرد که باسی بیت المقدسیان بۆ بکات ، ئه‌ویش هـات به‌ته‌عریفیا ، وه هه‌موو ته‌عریفه‌کانی ڕاست ده‌رچوو ، بێ‌بڕواکان هه‌موو ئه‌یان زانی که پێغه‌مبه‌ر نه‌چووه بۆ قودس ، وه بیت المقدسی هه‌رگـیز نه‌دیبوو ، به‌ڵام له‌به‌رئه‌وه‌ی که ئه‌گونجا پێغه‌مبه‌ر ئه‌م ته‌عریفانه‌ی بیستبێ له‌وانه‌ی که چوون بۆ بیت المقدس‌و له‌به‌ری‌کردبێ ، هـاتن پرسـیاری ڕێگایان لێ کرد که چییت دیوه ؟ فه‌رمووی سێ کاروانی ئێـوه‌م‌دی ، یه‌که‌میان کاروانی فلان تیره بوو که له فلان شوێن به‌لایانا تێ‌په‌ڕیم ، وه کاروانه‌که له ده‌نـگی پێی « بـوراق » سڵه‌می‌یه‌وه ، وه یه‌کێـك لـه حوشتره‌کانیان وێڵ بوو ، وه من نیشانم دانه‌وه .

دووه‌میان کاروانی فلان تیـره بـوو ، زه‌لامه‌کانیان هه‌موو نوستبوون، ده‌فرێکیان داپۆشیی‌بوو ، پڕ بوو له ئاو ، منیش تینووم بوو لێم‌خوارده‌وه‌و سه‌ره‌که‌یم داپۆشی‌یه‌وه .

سێهه‌میان کاروانی فلان تیره بوو ، له فلان شوێن تووشیان بووم ، حوشترێکیان دوو تای به‌سه‌ر پشته‌وه بوو ، یه‌کێکیان ڕه‌ش‌و ئه‌ویتریان سپی، حوشتره‌کان سڵه‌مینه‌وه ، وه یه‌کێکیان چوو به ئاسمانا ، کاروانه‌که له‌پێش منا حوشترێکیان لێ وون بووبوو ، من سڵاووم لێ کردن ، وه حوشتره‌که‌م نیشاندانه‌وه ، یه‌کێکیان ووتی ده‌نگی ئه‌م سه‌لامه ده‌نـگی محمد بوو ، کاروانه‌کان که گه‌یشتنه مه‌ککه ئه‌م پرسیارانه‌یان لێکردن ، ووتیان هه‌مووی ڕاسته ، له‌پاشا له پێغه‌مبه‌ریان پرسی : که‌ی کاروانی

بوراقت پێی لەسەر سەرمە هەتا ئەقصی ، لەوەو ژوورتر
پەڕی جبرییلو میکالت لە هەرجێ نەعل گەردانە (٥)

فلانیان ئەگاتە پێشەوە ؟ فەرمووی : فلان ڕۆژ ئەگاتە پێشەوە ، وە حوشترێکی ڕەنگ خۆلە مێشی‌یان لەپێشەوەیە کە دووتای بەسەر پشتەوەیە ، ئەوڕۆژەی کە پێغەمبەر دەست‌نیشانی کردبوو بۆ گەیشتنە پێشەوەی ئەو کاروانە ، قورەیشی‌یەکان هەموو هاتنە دەرەوەو ، چاوەڕوانیی کاروانەکەیان ئەکرد ، ڕۆژ هاتە ئاوابوون‌و کاروانەکە نەگەیشتە پێشەوە ، پێغەمبەر بە دڵ داوای کرد لە خوا کە قسەکەی بەدرۆ نەکەوێتەوە ، لێرەدا ووتراوە کە گوایە ڕۆژ لە شوێنی خۆی وێستا تا کاروانەکە گەیشتە پێشەوە ، بەوڕەنگەی کە پێغەمبەر فەرمووبووی .

امامی سوبوکی لە چەکامە « قصیدە » تائیەکەیا ئەفەرموێ :

و شمس الضحی طاعتك عند مغیبها
فما غربت ، بل وافقتك بوقفة

واتە ڕۆژی درەخشان لەکاتی ئاوابوونیا فەرمانبەریی کردییت ، بەم ڕەنگە ئاوا نەبوو ، بەڵکو وێستا لەسەر داوای ئێوە تا کاروانەکە دەرکەوت.

ئەم شیعرە لە نسخەی ژمارە یەکا نی‌یە .

(٥) بوراق : گیانلەبەرێك بووە تیژڕەو ، وەك بروسکە ، پێغەمبەر لە شەورەوی‌یەکەیا بۆ قودس سواری بووە ، وە ماوەی ناوەندی مەککەو قودسی پێ بڕیوە ، بەڵام لە قودسەوە بۆ ئاسمانەکان خوا خۆی ئەزانێ چۆن چووە ، وە بە چی چووە بەڵام ئەوە ئاشکراو نمایانە لە گەورەیی‌و خۆشەویستی پێغەمبەر لای خوا کە پەڕی باڵی جبرییل‌و میکال وەك سۆل لەژێر پێیا بووە . ئەقصی : ئەو شوێنەیە کە ئامادەکرا ، بۆئەوەی کە بکرێ بە مزگەوت دوای شەوڕەویی پێغەمبەر بە ١٦ ساڵ ، لەوەپێش ئەو شوێنە جێی هەیکەلی سلیمان بووە ، کە بەختە النصری پاشای بابل لە ساڵی ٥٨٦ی پێش میلاد ، واتە دوای چوارسەد ساڵ لە دروست‌کردنی ، ئەو هەیکەلەی سووتاند، لەپاشا «زربائیل» ئەو هەیکەلەی دروست‌کردەوە لە شوێنی خۆی .

لەپاش چەند سەد ساڵێك « هێرۆدس »ی گەورە تێکیداو دروستی‌کردەوە زۆر بەگرنگی‌و نایابی ، وە بە ٤٦ ساڵ لە دروست‌کردنی بووەوە .

لە ساڵی ٧٠ی میلادیی‌دا « نیطسی » ڕوومانی ، وێرانی کردەوە ، وە قەلاچۆی خستە ناو جوولەکەوە .

له سیدره موتتەهای سەیرو (صفیر)ی پەڕی جبرییل بوو
تەجەللی ئاگرەو پەڕ ، پووشەکەی ئەم وەردو هەردانە[٦]

له سالّی ۱۷هـ ٦۳۸ م قدس گیرا لەلایەن حەزرەتی عومەرەوە ، وە خۆی تەشریفی برد بۆ قدس ، لەوێ بە « بطریکی ایلیا »ی ووت که شوێنێکی نیشان بدات بۆئەوەی که بیکات به مزگەوت ، ئەویش شوێنەکەی هەیکەلی سلێمانی نیشاندا ، وە عومەر مزگەوتێکی لێ دروستکرد .

له سالّی ۷۲ هـ ٦۹۱ م عبدالملکی کوڕی مەروان فەرمانیدا به دروستکردنی ئەم مزگەوتەی که تائێستا بەپێوەیە ، وە هەرچی ئەیبینێ سەری سوڕ ئەمێنێ . لەورۆژەدا گەورەترین ئەندازیاری جیهانی هێنایە سەر ، وە گەورەترین‌و جوانترین مزگەوتی لێ دروستکرد ، که تائێستا شتیوا دروست نەکراوە .

له سالّی ۲۱٦ هـ ۸۱۳ م مأمونی عەباسی دەستیکرد به جوانکردن‌و نەقش‌کێشانی .

له سالّی ۱۰۹۹م صەلیبی قودسیان گرت، وە ئەو مزگەوتەیان کرد به کەنیسە ، وە هەرچی شوێنەوار « آثار »ی ئیسلامی بوو هەموویان سڕییەوە .

له سالّی ۱۱۸۷م سلطان صلاح‌الدین قودسی گرتەوە ، وە مزگەوتەکەی کردەوە به مزگەوتەکەی جاران ، زۆر بەجوانترو گرنگتر .

له سالّی ۱۳۲۷م محمدی کوردی قلاوون دەستێکی جوانی بەسەرا هێنا ، وە نەقشکاری‌یەکی زۆر چاکی کرد .

له سوڵتانەکانی ئەستەمبووڵ سڵتان سلیم‌و سلطان سلیمان‌و عبدالعزیزو عبدالحمید هەمیشە دەستیان تیا بووە .

لەدوای جەنگی تێکڕایی جیهان ، ئەنجومەنێکی ئیسلامی ڕێك‌خرا ، وە له سالّی ۱۳٤۲وەوە تا سالّی ۱۳۵۸ هـ به کوششی حاجی امین افندی حسەینی دەستیانکرد به پارە کۆکردنەوە لەناو هەموو حکوماتی ئیسلامی‌دا بۆ دەست بەسەرا هێنانێك‌و تازەکردنەوەی نەقش‌و نقوشی . خولاسە ئەودتی ئەو مزگەوتە دروستکراوە تا سالّی ۱۹٤۸ مسلمانان به گیانێکی ئیسلامی‌یەوە چاودێریی‌و ئاگاداریی‌یان کرد ، بزانین لەمەولا چۆن ئاگاداریی ئەکری .

(٦) سیدره : ناوی درەختێکه له نزیك « جنة المأوی »وە ، وە هەرچی گوفتارو کرداری بەندەگان هەیە ــ که بەرز ئەکرێنەوە ــ تا ئەوێ ئەڕۆن ،

هەتا جێ پێ مەکانێ بێ ، ڕێی ئەرواحی نەبی بێبوون
خودا خۆی پەس نیگەهبانە ، لەوەولا ، لامەکانانە [٧]

سەریرارا شەهەنشاهێ کە فەرقی عەرشە کورسی پێی
سەرم سەرگەردی پێی ، روحم فدای ئەو شاهی شاهانە [٨]

هەر ئەو شەو ، ئەو سەعاتەو ، ئەو دەقیقەو ، ثانیەو ، لەحزە
خەلاتیدا بەشانا شا ، عەجەب لەم شەوکەتو شانە

لە معراجی محمددا حکەم خوا خۆی ئەزانێو خۆی
سوئال فەرموو بچووکێکیان تۆ لەم گەورەی نەزانانە [٩]

هەروەك فریشتەش تائەوێ ڕێیان هەیە بڕۆن ، لەوەولا ئیتر کەس نازانێ چیە . سەیر : ووشەیەکی عەرەبیە ، بەمانا ڕۆینە . صَفیر : دەنگی پەڕو باڵی جبریلە ، واتە تا « سیدرة المنتهی » جبریل توانی لە خزمەت پێغەمبەرا بڕوات ، لەوێ ئیتر وێستاو نەیتوانی پێشکەوێ ، چونکە نووری تەجەللای خوا وەك ئاگرو ، پەڕو باڵی جبریلو میکالیش وەك پووشی ئەم ناودۆڵو دەرەو ، وەردو هەردانە وایە .

(٧) واتە هەتا جێگا پێیەك لە مەکانو ڕێگای ئەرواحی پێغەمبەران بووبێ ، هەموو لەگەڵیا بوونو ڕەوانەیان کرد ، دوای ئەوەی کە جێگا پێیەك نەما لە مەکان ، وە کەوتنە چۆڵی لامەکانەوە ، ئیتر خوا خۆی ئاگادارو نیگەهبانی پێغەمبەرە .

(٨) سەریر : تەختی لەسەر دانیشتن . سەریرئارا : کەسێکە کە بە گەورەییو ڕێزی خۆی ئارایشی ئەو تەختە بدات کە لەسەری دائەنیشێ وەك ووتەی «مجلس‌آرا » کە بە یەکێکی قسەخۆشی نوکتەزان ئەووترێ کە هەر حەز بکەیت لەگەڵیا دانیشییت . عەرشو کورسیی : زۆر جار لە قورئانا ناو ئەبرێن ، وە مەبەس لەمانە هەر تصویری گەورەیی خوایە . واتە ئەم پێغەمبەرە گەورەیە ــ کە شەهەنشاهی هەموو پێغەمبەرانە ــ لە شەوی معراجا گەیشتە شوێنێك کە «عەرش» کەوتبووە لای سەریو «کورسی» کەوتبووە لای پێی .

(٩) حکم : جمعی حکمەتە ، واتە لە معراجی پێغەمبەرا ئەوەندە حکمەتی تیایە، مەگەر خوا خۆی بزانێ ، بەڵام من ــ کە سەرکردەی نادانانو نەزانانم ــ

فەلەك « یا لیتنی کنت ترابا »ی هێندە خوێند گریا
لێلاویی چاوی داهات‌و دیاریی دا تیا تانە

جەواهێر سورمەیی تۆزی بەری نەعلەینی بۆ هەڵگرت
لە کاخی خاکەوە سەرکەوت‌و پێی نایە سەر ئەم بانە (١٠)

(طی)و پەی‌کرد رەهو پەردە ، سوئالی کرد جەوابی گرت
عەجەب بازانە بازانە چوو هاتو باز هەر ئەو ئانە (١١)

حکمەتێکی بچکۆلانەی لێ ئەزانم ، ئەگەر پرسـیاری ئەو حـکمەتەم لێ بکەیت لە شعری دوایی‌دا بۆت باس ئەکەم .

(١٠) فەلەك : ئاسمانە . تانە : خاڵێکی سپی‌یە ئەکەوێتە سەر هێنێ چـاو ، بینینی نامێنێ . جەواهیر سورمە : دەرمانێکی زۆر باشە کە بە چاوا هات، رووناکی ئەکاتەوە . کاخ : کوشك ، لەگەڵ خاکا جناسی مقلوبی تیـایە . سەر ئەم بانە : کە ئاسمانە ، واتە ئاسمان حەسەدی برد بە زەویی ، کەوا پێغەمبەر لەسەر پشتی ئەوەو بەسەریا ئەروات ، وە ئەمیش بێ‌بەش ماوە لێی ، لەبەرئەوە هەمیشە وەك ویرد ئایەتی « یا لیتنی کنت ترابا »ی ئەخوێند ، واتە خۆزگە منیش وەك زەویی خاك بوومایە ، تا حەزرەتـی محمد پێی پیا بنامایە . ئنجا ئەم ئایەتەی ئەوەنـدە خویندو گریـا تـا لێلاویی داهات‌و چاوی سپی هەڵگەڕاو تانەی کەوتە سەر بەم ئەستێرانە.

ئنجا پێغەمبەر تەشریفی برد بۆ ئاسمان ، تا تۆزی ژێر سۆلەکانی بـۆ بەرێ‌و وەك جەواهێر سورمە بیهێنێ بە چاوی ئاسمانا تا تۆزی ئاواتی بێتـەدیی .

(١١) لە باسی معراجا زانایان ئەڵێن : پێغەمبەر لە مسجد الحرام نوستبوو کە جبرییل هاتو خەبەری کردەوە ، وە خەبەرەکەی دایی ، ئەویش هەستـا دەست‌نوێژێکی شت‌و کەوتنەڕێ تا گەیشتنە مسجد الاقصی ، لەوێشەوە بۆ معراج تا گەیشتنە شوێنی خـۆی ، وە چەند قسەیـەکو پرسیـارو وەڵامێك ڕووی‌دا ، ئنجا گەڕایەوە بۆ ئەو جێگایەی کە تیا نوستبوو ، بینی جێگاکەی هێشتا هەر گەرم‌و گورە، وەك ئەو ساتەی کە بەجێی‌هێشتووە. ئنجا خاکیی بەم تاقە شعرە ئەم مەبەستە باس‌ئەکات .

لە ناوەندی «طی»و «پەی»و «رەهـ»و «پـەردە»دا لـەفو نـەشری مورەتتەب هەیە ، بەم‌ڕەنگە «رەهـ» بۆ «طی»و «پەردە» بۆ «پەی» ، واتـە حەزرەتی محمد ڕێی دوورو درێژی بڕیی ، وە هـەزاران پلـەی بڕیی‌و

لە خەڵوەتخانە دەرکەوت‌و لە حەوت خانەی فەلەك سەرکەوت
لە دەوڵەتخانە چوو یەك ئان ، بە دەوڵەت هاتەوە خانە (١٢)

لە بۆ کێ مومکنە ، مومکن لەگەڵ واجب مولاقی بێ
لەبۆ ئەم مومکنە ، مومکن بووە ، ثابت بە بورهانە (١٣)

نەسیمی فەیزی حەق ئەنگووت‌و غونچەی کامی پێ پشکووت
ویـــصالی جان‌و جانانە ، چ‌خۆشە ، رەبی چەند جوانە ؟! (١٤)

غەم‌و هەم عوقدەو شادیی شەل‌وپەل حەل موسەلسەل بوو
کەرەم راقی ، ئەحەد ساقی‌و ئەحمەد مەستی پەیمانە (١٥)

پەردەی لادا تا گەیشتە بارەگای حوزوور ، ئنجا پرسیاری کردوو وەرامی وەرگرت لە یەك چاولێکنانا، وەکوو ئەفەرموێ : عەجەب بازانە بازانە چوو، وە هاتەوە هەر لەوساتەی کە تیا چووبوو .

مەولەویش لەم مەعنایەدا ئەڵێ :

چوو ، بوو ، دیی ، بیستی ، کریا ، دریاوە
هاتۆ ، حەڵقەی دەر هەر مەلەرياوە

(١٢) خەڵوەتخانە : ئەو جێگایەیە کە حەزرەتی محمد تیا نوستبوو ، وە لەوێوە چوو بۆ معراج . حەوت خانەی فەلەك : هەوتەوانەی گەرۆك . دەوڵەتخانە: ئەو شوێنەیە کە لێوەی چوو بۆ معراج .

(١٣) زانایان ، ئەوی هەیە لەم بوونەوەرەدا ، دابەشی ئەکەن بە سێ بەش : «واجب»و «ممتنع»و «ممكن» چونکە ئەو شتە یا بوونی پێویستە وەك خوا ، ئەوە واجب الوجودە ، یا نەبوونی پێویستە وەك شەریکی خـــوا ، ئەوە ممتنعە ، یا نە بوونی پێویستەو نە نەبـــوونی ، وەك ئـــەم هـــەموو شتانەی کە بە چاو ئەیانبینین ، ئەوە ممکنە ، هیچ ممکنێك ناگونجـێ لەگەڵ واجبا کۆببێتەوە ئەم ممکنە نەبێ کە حەزرەتی محمدە .

(١٤) ئنجا باسی پیرۆزیی ئەو شەوە ئەکات ئەفەرموێ : نەســیمی فـــەیزو ڕەحمەتی خوا هەڵیکردو خونچەی کام‌و ئاواتی پێ پشکووت ، کە ئـــەو کام‌و ئاواتەش گەیشتنی پێغەمبەر بوو بۆ خزمەت خوا .

(١٥) غەم : خەم‌و خەفەت . هەم عوقدە : واتە هەروا عوقدەو گرێی ناو دڵ‌و دەروون . شادیی شەل‌و پەل : واتە خۆشی بـزرِ بزرِی دنیـــا . حـــەل :

لــه ئەحمەد تا ئەحەد میمێ بۆ فەرق‌و غەرقی وەحدت بوو
بزانە عاشق‌و مەعشوق لەم دوانە کە کێ‌یانە (١٦)

لە اسراری شەوی ئیسرا ئەگەر اظهاری سری کەم
نیــثاری پێم‌دەکەن سەریان هەچی پیشەی گوناهانە

لە سیڕی «قابە قەوسەینی‌و ئەو ئەدنی»یی ئەگەر دەدووم
رجایە جان نثارییم کەن ئەوانەی کاهلی وجدانە(١٧)

باسی هێندێ لە معجزاتی پێغەمبەر

جیهان سایە نشینا تۆ مەگەر رۆحی نی‌یە سایەت
بەڵێ سایە وظیفەی جسمە ، جسمی تۆ هەمووی جانە (١٨)

رووئەکاتە غەم‌و عوقدە . موسەلسەل : ڕووئەکاتە شادیی بزڕ بزڕ ، واتە لە شەوی معراجا هەرچی خەم‌و گرێ‌یەك بوو کرانەوە ، شادیی بزڕ بزڕ وەك خۆی مانەوەو دەوامیان کرد .

کەرەم : لوتفـو میهرەبانی بەرزو بەنرخی خـوا ، ئەحــەد ســاقی : خوای تاك‌و تەنیا ، میهرەبانی خۆی کەرەم ئەکات بە پێغەمبەر . ئەحمەد : حەزرەتی محمدیش مەستی پەیمانەی لوتفـو میهرەبانی خوا بوو .

(١٦) ئەحمەد : ناوی پێغەمبەرە . ئەحەد : ناوی خوای تاك‌و تەنهایە ، ئــەم دوو ناوە بە میمێك لە یەك جیا ئەبنەوە ، وە بەمەدا ئــەزانرێ کە خــوا عاشقەو حەزرەتی محمد معشوقە ، بەم مەعنایە کە فرستادەی خوا بــۆ پایەی دواترین پێغەمبەریەتی هەر ئەبێ حەزرەتی محمد بێ ، وەك خــوا خۆی ئەفەرموێ «الله اعلم حیث یجعل رسالته» واتە خوا باشتر ئەزانێ کە فرستادەیی خۆی لەکوێ‌دا دائەنێ .

(١٧) واتە ئەگەر نهێنی شەوی ئیسرا ، یا نهێنی « قاب قوســین او ادنــای » دەرخەم لەبابەت بەخشین‌و میهرەبانی خواوە دەرحەق بە ئوممەتی محمد، لەوانەیە گوناهباران سەری خۆیان ، واتە ژیانیان بکەن بە شاباشم لــە خۆشیانــا .

(١٨) وا بڵاوە کە پێغەمبەر «درووودی خوای لێ‌بێ» سێبەری نەبووە ، ئنجــا شاعیر ئەڵێ : ئەی ئەوکەسەی کە لە سێبەری جیهانا دانیشــتوویت ،

پەس‌و پێشی دەدیی هەر دوو بە دیدەی سەر نە دیدەی سیرِ
چ‌دیدە دیویە دیدەی وا بە غەیر از ئەم دو دیدانە [19]

لە قوربی « قابە قەوسەین‌و ئەو ادنی » دڵ خەمێکی بوو
برۆی کەچ‌کردو فەرموو راستە ، دای‌دا ڕووی حەکیمانە[20]

خەلاّتی صورەتی قورئان‌و معنی هەرچی دڵ حەزکا
(فَسَلْ تُعْطَ) لەبەینا بوو ، هەزاران سیرِی پەنهانە [21]

نە تەنها لاتی لەت‌لەت کردو لات‌ئاسا بەلادا هات
عەزای بی عیزی عوزا کەن کە سووری شیین‌و گریانە[22]

تۆ بۆچ گیانیت وا سێبەرت نی‌یە ؟ ئنجا خۆی وەرام ئەداتەوە ئـەڵێ : بەڵێ سایە بۆ جەستەیە ، جەستەی تۆش هەمووی هەر گیانە گیـانیش سێبەری نی‌یە ، بۆیە تۆش سێبەرت نی‌یە .

(١٩) دەنگ بلاّوە ئەڵێن : پێغەمبەر هەروەك ڕووبەڕوو شتی دیوە بە چـاو ، پاشەو پاشیش شتی دیوە ، وەکو ئەفەرموێ : پێش‌و پاشی ئەدیی بـە چاوی سەر ، نەك بە چاوی دڵ ، چ‌چاوێ ، چاوی بە چاوی‌وا کەوتووە ، بە غەیری ئەم دوو چاوانی پێغەمبەرە .

(٢٠) داڕوو : دەرمانێکە کە حەکیم داینێ لەسەر برینێ . واتە لەم پایە بەرزەی کە پێغەمبەر دەستی‌کەوت لە شەوی معراجا ، هێندێ‌کەس لە وەختی خۆیا بە شتێکی دووریان زانیوە ، کە پرسیاریان لە پێغەمبەر کرد ، بـە چاوو برۆ ئاماژە «ئیشارەت»ی کردن کە بەڵێ ڕاستە ، وە بەوڕەنـگە دەرمانی هەموو دوودڵی‌یەکی کردن .

(٢١) دەنگ بلاّوە کە لە شەوی معراجا خوا بە پێغەمبەری فەرموو : « سَـلْ تعطَ » واتە چی داوا ئەکەیت ، داوا بکە ، تا بتدرێتێ ، ئیتر پێغەمبەر چی داواکردبێ بە دڵ ، خوا داوێتێ ، کە یەکێك لەوانە لەفظو واتـەی قورئانە کە بە خەلاّت داوێتێ . ئنجا کەوابوو مەبەست لە صورەت لەفظە بە قەرینەی مەعنا ، نەك سوورەتەکانی قورئانە .

(٢٢) لات : بتێك بووە لەناو هۆزی «ثقیف» پەرستویانە . لات ئاسا : واتـە وەك لاتی لەبرسا مردوو . عوزا : درەختێك بووە لەناو هۆزی «غەطەفان»دا

نه هەر لەسری بە کیسرا داوو قەسری قەیسەری لەق کرد
مەهی شەق کردو داغداری شەهە جەبهەی غولامانە [٢٣]

شەهەنشەهـ مەهـ سەرییری میهری ئەنوەر ئەفسەری سەربیین
بە خورما دۆلکە ئاوی هەڵدەکیشا یەك بە دوو دانە [٢٤]

قەزا رازیی برینی حەبلی دۆلکەی بوو قەدەر تێی‌خست
جەریی بوو مووجرو لێی‌دا قسەی ووت یەك بوو لەم دوانە [٢٥]

پەرستراوە ، پێغەمبەر خالدی کوڕی وەلیدی نارد کە بی‌بڕێ ، ئەویـش بە تەوور تێی‌بەربوو ، پێی‌ئەووت :

یا عزّ کفرانك لا سبحانك
انی رایت الله قد اهانك

عەزای بی‌عزی عوزا کەن : واتە تەعزی‌یە بگرن بۆ بێ‌حورمەتی‌و بێ‌عیزەتی عوزا ، کەوا لە شیین‌و گریانی خۆیا سوور هەڵگەڕاوە .

(٢٣) سووری‌یە ــ کە بەدەست قەیسەری رووموە بوو ــ لە زەمانی حەزرەتی عومەرا گیرا بە خۆیو قەسری «هیرەقلە»وە ، هەروا ئێران گیرا بە خۆیو طاقی کیسرایەوە، کەوابوو ئیسلام هەروەك تاجو تەختی کیسرای ڕووخان‌و قەسری قەیسەری لەق‌کرد ، مانگیشی لەت‌کردو داغی خولامانەی نـا بە ناوچـاوانیا .

(٢٤) شاهەنشاهێکی وەك حەزرەتی محمد کە مانگ تەختی لەسەر دانیشتنی‌و ، ڕۆژی درەخشان تاجی سەرێتی ــ کرێکاریی کردووە ، وە دۆلکە ئـاوی هەڵهێنجاوە لە بیر ، هەر دۆلکەی بە دوو دەنك خورما .

(٢٥) قەدەر : ئامادەکردنی شتێکە بۆ بوون . قەزا : هێنانەدیی ئەو شتەیـە ، قەزا تەنفیذی قەدەر ئەکات ، کەوابوو خۆپاراستن لە قەدەر ئەبێ ، بەڵام لە قەزا نابێ ، ئەگێڕنەوە کە جارێك پێغەمبەر «دروودی خوای لێ بێ» لەبەر ئەشکەوتێکا ئەویستێ کە ووڕگی دابوو،خێرا لێی دوورئەکەوێتەوە، پێی‌ئەڵێن : ئەی پێغەمبەری خوا تۆ لە دەست قەزا ڕائەکەیت ؟ ئەویـش ئەفەرموێ : لە دەست قەزا ڕائەکەم بۆ لای قەدەر ، کەوابوو ئەم نیو شعرە کە ئەڵێ «قەزا رازیی برینی حەبلی دۆلکەی بوو، قەدەر تێی‌خست» پاش‌و پێشە ، واتە ئەبوو بی‌ووتایە : « قەدەر رازیی برینی حەبلی دۆلکەی بوو قەزا تێی‌خست » .

بنێ ئەو بیرە چەند قووڵ بوو بەقەد چاوی تەماعی من
دەسی بردو دەریهێنا بێن ئەم بازوو شانە

کە کابرا ئەم دەسەی دیی ، دەس بەدەس هات دەستی خۆی پەڵکرد
پەلی گرتو شەلی چا کرد بەڵێ دەس دەستی مەستانە (٢٦)

خۆ سجدەی دارو سجدەی بەردی زورە میسلی دارو بەرد
نە دارو بەردی تۆ ، باوەڕ بکە بەم دارو بەردانە (٢٧)

نەڵێی ئیحیای مەوتا خاصە ئیعجازی مەسیحایە
کە ئیحیای دوو کوڕەی ئەیـّووبی ئەنصاری نمایانە (٢٨)

دەزانی ڕۆژەکەی غەزوە ، غەزائی ، بێ غەزاوو ئاو
لەتینوانا ، لەتینانا ، نەماتیین ، هات سەحابانە

کەفافی شوربی خۆیانو دەوابو غەسلو دەسنوێژیان
لەبەینی پەنجەی ئاو سەرکەوتو ئەدووت عەینی رضوانە (٢٩)

ئنجا بەهۆی ئەوەی کە گوریسەکە بەدەست پێغەمبەرەوە بچڕاو دۆلکەکە کەوتە ناو بیرەکەوە (جەریی بوو موجر) واتە ئەو کابرایەی کە پێغەمبەری بەکرێ گرتبوو ، جورئەتی‌کردو لە پێغەمبەری دا ، یا قسەی پێ‌ووت .

(٢٦) هەموو پێغەمبەرێك لەپێش پێغەمبەرێتی‌دا (ئیرهاصاتێکی) بووە ، بـا ئەمەش یەکێك بێ لەئیرهاصاتی پێغەمبەری ئیسلام ، هەر بەوڕەنگە لە شیعری دوایشا .

(٢٧) خۆ سەجدەی دارو : واتە دارو بەرد زۆر جار سەجدەیان بردووە بۆ پێغەمبەر ، وە سەری بەندەگی‌یان بۆ دانەواندووە . نە دارو بەردی تۆ : واتە خۆ تۆ ئەی ئادەمیی دارو بەرد نییت تا تێ‌نەگەیت ، بەڵکو ئادەمی‌یەکی ژیریت ، کە واتە باوەڕ بکە بەم دارو بەردانە .

(٢٨) نەڵێی ئیحیای مەوتا : واتە وانەزانییت کە مردوو زیندووکردنەوە هەر بۆ عیسا بووە ، چونکە پێغەمبەری ئێمەش مردووی زیندوو کردۆتەوە ، وەك دوو کوڕەکانی ئەیوبی ئەنصاری بێ .

(٢٩) غەزوە : واتە ئەوڕۆژەی کە غەزای تیا ئەکرا . غەزائی : ئەوانەی کـە

دڵی تینوو گەرووی ووشکیان تەواو پاراوو تێراو بوو
تەواو ئاوی دڵی دانۆ و خۆش تصدیقو ئیذعانە (٣٠)

نیهالی مەنهەلی ئیمان ظریف سەرسەبزو خورڕەم بوو
گوڵو لالەو وەنەوشەی دیین تەواو خێزا بەم ئاوانە(٣١)

هەڵی گرت ئاوی ساواو بە ناوی زەردهیشتیا رشت
ئەو ئیحیای عەینی ئیعجازەو ، ئەم ئیطفای ناری طغیانە(٣٢)

حەدم کوا من بەیانو عەدی ئیعجازی محمد کەم
کە تەعدادی نجومی ئاسمان خارج لە امکانە (٣٣)

غەزایان ئەکردو ئەجەنگیین لەرێی خوادا . بێ غەزا : بێ خواردنێـك کە بەری دڵیان بگرێ . لەتینانا : لە ڕێی هێنانەوەی هێـزو تیـنا . سەحابانە : واتە وەك هەوری بە بارشت ئاوی هەڵڕشت، بەم‌ڕەنگە دەستی پیرۆزی نایە ناو دەفرێکەوە کە تۆزێ ئاوی تیابوو ، ئیتر لـە بـەینی پەنجەکانی‌یەوە ئاو هەڵئەقولاً وەك ئاوی بەهەشت .

(٣٠) ئیذعان : تەصدیقو باوەڕ .

(٣١) نیهال : درەختی ڕاستو جوان . منهل : سەرچاوە . خورەم : ووتەیەکی فارسی‌یە واتە خۆش . خێزا : ووتەیەکی فارسی‌یە واتە خەمڵی .

(٣٢) ساوا : دەریاچەیەکی گەورە بووە لە ناوەندی « هەمەدان » و «قوم»دا ، وەك عبدالباقی زەرقانی ئەڵێ لە شـەرحی : « المواهب اللدنیة ، بالمنح المحمدیة »دا ، کە لە شەوی لەدایك‌بوونی پێغەمبەرا ئەو دەریاچەیە ووشك بووە ، لەپاش ماوەیەکی زۆر شارێك لەو جێگایە دروست‌کراوە، بە ناوی: « ساوا »وە . نار : ووشـەیەکی عەرەبی‌یە واتـە ئاگر . زەردهیشت : لوغەتێك لە زەردەشت ، کە ئەو ئاگرە هەزار ساڵ سووتاوەو گراوە ، وە ئەویش لەوشەوەدا کوژاوەتەوە ، هەروەك لەو شەوەدا ئاوی ساوا کرابێ بەسەر ئەو ئاگرەدا وابووە .

(٣٣) واتە هەروەختێك توانیت ئەسـتێرەی ئاسمان بژمێریت ، ئەو حەلـە ئەشـتوانییت ئیعجازی پێغەمبەر بژمێریت ، خـۆ ناتوانییت ئـەویان بژمێریت ، کەواتە ناتوانییت ئەمیشیان بژمێریت .

باسی هاوڕێیانی پێغەمبەر بە تێکرایی

وەرە سەر سەیری سیرەت پاکو صوورەت چاکی ئەصحابی
قەدەم فەرمانی هەرچی بن ئەبێتە ئەنبیا خانە (٣٤)

بە وەجهی چلچرای ڕوویان بە شەمعی رووی جەلاگیر بوو
بە نووری ئەنبیا دەتووت عەرەبستان چراخانە (٣٥)

لە کام کەمتر کەسێ ساتێ سەری خاکی بەری پێی بێ
دەزانێ پێی محمد تاجی فەرقی جەمعی ئەدیانە (٣٦)

مەکە ضائع وەك ئەسکەندەر زەڕو زۆرێکی زۆرو هیچ
بە خاکی ووشکی پێیان تەڕ کە لێوت عینی حەیوانە (٣٧)

---

(٣٤) سیرەت : ڕەووشت‌وخوو . صوورەت : سەرو سیما . قەدەم فەرما هەتەد : واتە بچنە هەر شوێنێك ئەبێتە ئەنبیا خانــە ، ئنجا ئەمە بۆچی وایە ؟ لەبەر شعری پاشوو کە ئەڵێ : بە وەجهی چلچرای، ڕوویان هەتەد.

(٣٥) چلچرا : تەنەکەیەکی گردە ، ناوەڕاستەکەی ئاوێنەیەکی تێ‌گیـراوە ، مۆمێك یـا لەمپایەك لە بەردەمی ئـەو ئاوێنانـەدا هەڵئەواسرێ بـە چلچراکەدا ، لە هەر ئاوێنەیەکەوە لەو ئاوێنانە ، عەکســی ، ڕووناکیی مۆمەکە یا لەمپاکە ، دەرئەکەوێ ، وە بە ڕووناکیی هەموولایەکیان ئـەو شوێنەی کە تیا هەلواسراوە رووناکی ئەکەنەوە ، ئنجا لەم شیعرەدا شاعیر تەشبیهی ڕووی هاوڕێکانی پێغەمبەر ئەکات بە چلچرا لەمەدا کە هەموو بەجۆرێ لە چرای ڕوخساری پێغەمبەر ڕووناکی‌یان وەرگرتووە ئەتووت عەرەبستان بە نووری ئەنبیا بۆتە چراخان .

(٣٦) واتە ئەگەر هیچ‌وپووچترینی ئادەمیی ساتێك ســەری خاکی بەری پێی پێغەمبەر بێ، بە ڕەنگێکی وا سەرئەکەوێ لە ژیری‌و بیرو خوا ناسیی‌دا ــ تێ‌ئەگات کە پێی محمد تاجی سەری هەموو ئاینێکە .

(٣٧) ئەسکەندەر : مەبەست ئەسکەندەری مقدونی‌یە ، کە گەورەترین سەرکردە « قائد»یەکی جەنگیی بووە لە جیهانا .

لە سالی ٣٥٦ی پێش میلاد ، لە شاری «بیلا» لە یونان هاتۆتە دنیاوە، لە تەمەنی سیانزە ساڵی‌دا خوێندنی سەرەتایی تەواوکردووە ، وە فیلیبی باوکی ناردوویەتی بۆلای ئەرەستوو کە خوێندنی پێ تەواو بکات .

له خوانی سوحبەتی گەر سارەبانێ لوقمەیەکی خوارد
له علم‌و حکمەتا ئەت‌ووت : ئەمە ئوستادی لوقمانە [٣٨]

ئەگەر کوێستانی‌یێ چاوی بە سورمەی خاکی بەرپێ‌ی رشت
رمالی دەشتی گەرمیانی ، لە بەرچاو بوو بە دوڕدانە [٣٩]

مەجوسیی‌زادەیێ فورسیی ، کە حُبّا بوو بە مستعرب
گەدابوو پادشا دەرچوو ، بەڵێ سەلمان سولەیمانە [٤٠]

له تەمەنی بیست ساڵیدا باوکی مرد ، لە ساڵی ٣٣٤ی پێش میلادا هێرشی بردە سەر ئێران ، شای ئێران کە دارا بوو رەوی‌کرد لەبەریا ، ئنجا چووە سەر سووریاو گرتی ، دوای ئەو چووە سەر مصر بە بێ‌بەرگریی ، وە بناغەی شاری اسکندریەی دانا .

له ساڵی ٣٢٧ی پێش میلاد هێرشی بردە سەر هیند بە بێ هیچ بەرگری‌یەك ، تا گەیشتە ڕووباری « هیفاز » لەوێ ویستی تێ‌پەڕێ تا بگاتە ڕووباری « غانج » بەڵام لەشکرەکەی دوای نەکەوتن لە وڵاتێکی بەربەرەللادا کە شارەزای هیچ شوێنێکی نیین ، بە ناچاریی ، ئەویش لەوێدا وێستا ، وە بەم‌ڕەنگە گەورەترین امپراطۆرییەتی لە جیهانا دروست‌کرد .

له ساڵی ٣٢٧ی پێش میلاد نەخۆش‌کەوت ، وە دوای پانزە رۆژ مرد ، پێش ئەوەی تەمەنی بگاتە ٣٣ ساڵ .

حەیوان : مصدرە بەمانا حەیاتە ، واتە ژیانی بەراستی‌یە .

(٣٨) سارەبان : ووتەیەکی فارسی‌یە واتە حوشترەوانە . لقمان : کوڕی باعوراء ، وە خوشکەزای ئەیوب پێغەمبەرە ، پیاوێکی زاناو دانا بووە ، خوا ئامۆژگاری‌یەکەی بۆ کوڕەکەی پێ جوان بووە ، بۆیە لە قورئانا ئەیگێڕێتەوە .

(٣٩) کوێستانی‌یەك : ئەگونجێ مەبەستی لەم کوێستانی‌یە ، سەلمانی فارسی بێ کە ناوی لە شعری دوایی‌دا دێ ، وە یەکەمین ئێرانی‌یەکە کە مسلمان بووە ، وە چاوی بە سورمەی خاکی بەری پێ‌ی پێغەمبەر ڕشتووە ، بۆیە دڵی چوو بە عەرەبستانا ، وە تا مرد بەجێ‌ی‌نەهێشت .

(٤٠) مەجووسی : ئاگرپەرست . فورسیی : فارسیی . مستعرب : غەیرە عەرەبی‌یەکە کە فێری عەرەبی بووبێ ، وە لە وڵاتی عەرەبستان دانیشتبێ ، وەك سەلمانی فارسیی‌و بلالی حەبەشیی‌و صهیبی رۆمیی ، کە سێ

بأسی ئەبووبەگری صدیق

خوصوص ئەو صدق کردارە ، دەروون گەنجینەی ئەسرارە
کە ثانی اثنین فی الغارە ، کە (شیخُ الصَّحبی) هەموانە(٤١)
بەوی فەرمو خودا رازییم لەو ، ئەر رازیی لە من بێ ئەو
تەجەللی خستیە چەرخە ، وەکوو ئەم چەرخی گەردانە (٤٢)

صحابەی پێغەمبەر بوون ، وە بە عەشقی پێغەمبەرەوە ، دەستیان لە ولاتو لە دینو لە زبانی خۆیان هەلگرت ، وە لە خزمەت پێغەمبەرا مانەوە تا مردن . سەلمان سولەیمانە : واتە سەلمانی فارسیی کە ئاگرپەرستێکی بێناوو نیشان بوو ، لە سایی ئیسلامەتی‌یەوە بوو بە پیاوێکی وەك حەزرەتی سولەیمان لە دینو دنیادا .

(٤١) صدق کردار : واتە هەموو کردەوەیەکی لە ڕووی پاکیو ڕاستی‌یەوە بووە . ثانی اثنین : واتە دووهەمی دووکەس ، بەمە ئاماژە «ئیشارة» ئەکات بۆ هاوڕێیی ئەبووبەکر بۆ پێغەمبەر ، لە غاری «ثەور»دا ، کاتێك کە کۆچیان‌کرد لە مەککەوە بۆ مدینە ، وە خۆیان شاردەوە لەو غارەدا ، شیخ الصحب : واتە گەورەی هەموو صحابەکان .

(٤٢) بەوی فەرموو : ئاماژەیە بۆ قسەیەك کە عبداللەی کوڕی حەزرەتی عومەر ئەیگێڕێتەوە ئەفەرموێ : چووم بۆ خزمەت پێغەمبەر ، ڕوانیم وا ئەبووبکر لە خزمەتیا دانیشتووە ، عەبایەکی لەخۆیەوە پێچاوە ، وە بەرۆکی عەباکەی بە توولێکی درەخت قایم کردووە تا سنگی دەرنەکەوێ ، لەودەمەدا جبریل هاتە خوارەوە بۆ خزمەت پێغەمبەرو لێی‌پرسی : بۆچی وا ئەبووبەکر خۆی پێچاوەتەوە بەم عەبایەو ، یەخەکەشی دروە بە توول ، پێغەمبەر فەرمووی چونکە هەرچێکی بوو هەمووی لە منو لە ئیسلامەتی‌دا بەخت‌کردووە ، هیچی نەماوە ئەم تاقە عەبایە نەبێ کە خۆی پێ داپۆشیوە ، جبریلیش فەرمووی : پێی بلێ : خوا سەلامت لێ ئەکات ، ئەفەرموێ : ئایا لەم کاتی نادارایی‌یەدا لە من ڕازی‌یە ؟! پێغەمبەر کە سەلامەکەی خواو قسەکەی پێ‌گەیاند ، ئەبووبەکر لە خۆشیانا دەست‌ئەکات بە گریان ، وە بە دەوری خۆیا ئەسووڕێتەوەو سێ جار لەسەر یەك ئەفەرموێ : خوایە من لە تۆ ڕازییم .

حەدیثە گەر خەلیلێکم بە غەیرەز رەب بگرتایە
ئەبووبەکرم ئەگرت ، الحق خیرەد لەم روتبە حەیرانە (٤٣)

جیرانێکی شکاتی کرد لە خزمەت فەخری عالەمدا
کە بۆنی گۆشتی برژاو دێ هەمووشەو لەم دەرو بانە (٤٤)

لە خانەی حەزرەتی صدیقەوە دێ غالیبا ئەم بۆ
دراوسێی بێبەشیین ئێمە ئەمە کەی دەأبی جیرانە (٤٥)

کە فەخر المرسلین بۆی وەردی صەدری پاکی کرد فەرمووی
ئەمە بۆی خشیةاللەیە ، ئەمە بۆی قەلبی بریانە (٤٦)

مەگەر نەدبیستووە ئەم قەولە فەرمووی موخبری صادق
شەوی ئیسرا ئەبووبەکرم ئەدیی لەم ئاسمانانە (٤٧)

---

(٤٣) گەر : کورتەی ئەگەرە . خەلیل : دۆستێکە لە تەنگانەدا بەتەمای بییت کە بێ بەدەنگتەوەو پشتگیریت بکات ، واتە لەدوای خوا ئەگەر من دۆستێکیترم بگرتایە بۆ ڕۆژی تەنگانە ، ئەبووبەکرم ئەگرت ، بەلام من بە غەیری خوا کەسیتر ناگرم بە پشتیوان . خیرەد : ژیریی ، واتە ژیریی‌و بیر لەم پایە بەرزەی ئەبووبەکرە سەرسامە .

(٤٤) جیران : ووتەیەکی عەرەبییە بەمانا دراوسێیە .

(٤٥) ئەمە کەی دابی جیرانە : واتە ئەمە کەی ئادابی دراوسێتییە ؟!

(٤٦) وەرد : ووشەیەکی عەرەبییە واتە گوڵە . صدر : عەرەبییە بەمانا سنگە ، واتە پێغەمبەر کە بۆنی گوڵی سەرسنگی ئەبووبەکری کرد فەرمووی : ئەم بۆنە بۆنی دڵ‌و دەروونی ئەبووبەکرە کە لە ترسی خوا ئەبرژێ‌و هەڵئەقرچێ ، وە ئەم خەڵقە بە بۆنی گوشتی ئەزانن .

(٤٧) موخبری صادق : پێغەمبەرە کە هەر خەبەرێك ئەو بیدا ، ڕاست‌و دروستە ، وە جێی گومان نییە . شەوی ئیسرا هەتەد : وا دەرئەکەوێ لەم فەرموودەی پێغەمبەرەوە کە خوا وێنەی ئەبووبەکری لە هەموو ئاسمانەکانا نیشانی پێغەمبەر داوە بۆئەوەی نەترسێ‌و پێی دابێ ، وەك لە شعری دواییەوە دەرئەکەوێ .

ئەنیسی بو و لە هەر رێیی ، جەلیسی بوو لە هەر جێیی
مەسەلیان فی‌المەسەل بیلێم ئەم ئاصف ئەو سلیمانە (٤٨)

عروقی شەكو شوبهەی ئەهلی شیعەو رەفضی پێیەی بوو
ئەگەر ئینصاف بێ لایان بەشییری ئەم دەلیلانە (٤٩)

کەسێ صدیقی ئەکبەر بێ ، مەهین یاری پەیەمبەر بێ
ئەبێ پێی ئەفسەری سەر بێ ، لەکن داناو فەرزانە (٥٠)

باسی عومەر

بە ئانی و ئەوەلە فەرقی ئەبووبەکرو عومەر ئارێ
دین ئینسانە لەچاویا ، ئەم دو ئینسانە دو ئینسانە (٥١)

---

(٤٨) ئەنیس : ووتەیەکی عەرەبی‌یە ، بە هاورێیەك ئەڵێن کە بە بینینی کەیفخۆش ببیت . جەلیس : هاودەم لە کۆڕی دانیشتنا . ئاصف : کوڕی بەرخییا ، وە وەزیرو خۆشەویستی حەزرەتی سلیمان بووە . سلیمان : کوڕی داوود پێغەمبەرە ، کە پاشایەکی زۆر بەدەسەڵات بووە ، ئەم پاشایە بیت المقدسی دروستکردووە ، وە (٩٢٩) ساڵ پێش میلاد کۆچی دوایی کردووە .

(٤٩) عروق : جمعی «عرق»ە ، بەمەعنا رەگەو ڕیشەیە . شەك : بە مانا گومان و دوودڵی‌یە لە شتێکا . شوبهە : بەمانا لێ‌گۆڕانی شتێك . رفض : بەمانا رافضی‌یە ، کە جۆرێکن لە شیعە ، واتە ڕیشەی گومان و سەرلێ‌شێوانی شیعەو رافضی‌یەی بوو بە بەڵگەی ئەم دەلیلانە کە لە شییری بڕندە تییژترو بڕندەترن .

(٥٠) مەهین : ووتەیەکی فارسی‌یە بەمانا گەورە . پەیەمبەر : پێغەمبەر . ئەفسەر : فارسی‌یە بەمانا تاجە . فەرزانە : فارسی‌یە بەمانا ژیرە . واتە یەکێك گەورەترین ڕاستگۆ بێ لە جیهانا ، وە گەورەترین هاوڕێ و هاودەمی پێغەمبەر بێ ، ئەبێ پێی تاجی سەری هەموو کەسێك بێ بە خوێندەوارو نەخوێندەوارو شێتاو ژیرەوە .

(٥١) ئارێ : بەڵێ . دین ئینسانە : واتە وەك ئینسانێك وایە . ئەم دو ئینسانە: کە ئەبووبەکرو عومەرن . دو ئینسانە : واتە دوو بیبیلەیە لە چاوی دینا ، واتە ئەبووبەکرو عومەر بیبیلەی چاوی دینی ئیسلامن .

که غڕەی صبحی صمصامی لەتێو شامی نیام دەرکەوت
منوگر بوو شەوی کفری یەمەن تا شام صبحانه (٥٢)

بە دوو دۆشییزە دوختەر مەددو جەزری نییل دەبوو هەر ساڵ
بە فەرمان تەرکی کرد ، ئەو تا قیامەت بەندە فەرمانه (٥٣)

لە بەینی ئەو هەتا قەیسەر مەسافەی قەسر زیاتر بوو
بە یەك پەنجە سەری هەڵدا ببین ئەم دەستو پەنجانه (٥٤)

---

(٥٢) غرە : سپێتی‌یەکە لە ناوچەوانی ئەسپا . صمصام : شمشێری برنـــدە . نیام : ووتەیەکی فارسی‌یە واتە کێلان . صبحانه : واتە وەك صبح . واتە کە رووناکیی بەری بەیانی شمشێری عومەر دەرکەوت لەناو شاری شاما ـ کە وەك کێلان وابوو بۆ بێ‌بڕوایی ـ رووناك بووەوە شەوی بێ‌بڕوایی لە یەمەنەوە تا شام .

(٥٣) ئەگێڕنەوە کاتێك کە عەمری کوڕی عــاص مصری گرت ، ئەهــالی مصر پێ‌یان‌ووت : لە زۆر کۆنەوە ئەبێ هەموو ساڵێك دوو کچی جوانی ســەر بە مۆر بڕازێنینەوەو بیخەینە ناو ئاوی نیبلەوە تا سەرڕێژ « فیضــان » بکات ، وە بیتو بڕوات ، عەمر ئەمەی نووسی بۆ حــەزرەتی عومــەر ، ئەویش کاغەزێکی نووسی بۆ نییل ، پێ‌ی‌ووت : « لە عومــەری کــوڕی خەتتابەوە بۆ نییلی مصر ، ئەگەر تائێستا بە ئارەزووی خۆت هاتوچۆت کردووە ، ئێمە هیچ پێویستیی‌یەکمان بە تۆ نی‌یە ، وە ئەگەر بە فەرمانی خواش هاتوویتو چوویت بڕۆ بە ناوی خواوە » کاغەزەکەی نارد بــۆ والی مصر کە بیخاتە ناو نییلەوە ، لەوڕۆژەوە ئەو دەستوورە کۆنە نەما ، وە نییل بە بێ‌گیروگرفت هاتوچۆی خۆی ئەکات . ئنجــا ئــەم شــعرە ئاماژەیە بۆ ئەم داستانە . دۆشییزە دوختەر : واتە دوو کچی سەر بــە مۆر ، کە هەموو ساڵێك خراونەتە ناو نییلــەوە تــا ئــاوەکەی ئەهــاتو ئەکشایەوە « مدو جزر » .

(٥٤) قەیسەر : بە پاشای رووم ووتراوە کە لەکاتی عومەرا «هرقل» بــووە ، مەسافەی قەسر : چل‌و هەشت میلە کە لە بڕینی ئەم ماوەیەدا دروستە بۆ رەوتەنیی «مسافر» نوێژی چوار رکاتی کورت بکاتەوە بە دوو رکات . بە یەك پەنجە : زۆر گەڕام ئەم قسەیەم لە هیچ کتێبێکا نەدۆزی‌یەوە ، نازانم مەلا خاکی ئەمەی لەکوێ هێناوە .

نه تەنها رەونەقی بازاری کوففاری شکاندو بەس
فیرار کردەی دەسی مەعنی ئەو ئاخر دێوو شەیتانە (٥٥)

بە زەیتی حکمەت و حوکمی ئەو ، ئەم مِصباحە ، صبح ئاسا
هەتا هات شوعلەوەرتر بوو ، کە بوو بەم ڕۆژی رەخشانە (٥٦)

بە ئابی تیغی عەدلی ئەو نیهالی دین سەمەروەر بوو
بەری فەیرۆزەوو گەوهەر ، دوڕو ، یاقووتو ، مەرجانە (٥٧)

(صَدای یا ساریە)و (شُرْبی) پیاڵەی زەهرەکەی قەیسەر
لەگوێتە یادتە یەکیەك چ‌پەیداوو نمایانە (٥٨)

---

(٥٥) واتە حەزرەتی عومەر وەنەبێ هەر بازاری بێ‌بڕوایی‌و بێ‌بڕوایانی شکاندبێ‌و هیچی‌تر ، بەڵکو شەیتان لە دەستی ئەو رەوی کردووە .

(٥٦) واتە بە ڕۆن زەیتی حکمەتو حوکمی عومەر ، چرای ئیسلامەتی وەك بەری بەیان هەتا هات رووناکتر بوو ، تا بوو بەم ڕۆژی نیوەڕۆیە .

(٥٧) واتە بە ئاوی شمشێری دادو عەدالەتی عومەر ، درەختی دیین بەردار بوو بە بەری پیرۆزەو گەوهەرو مرواریی‌و یاقووت‌و مەرجان .

(٥٨) صدای یا ساریە : ابن حجر لە کتێبی «صواعق»و زۆر لە زانایانی ئیسلام، هەریەکە لە کتێبی خۆیا ئەگێڕێتەوە ئەڵێ : حەزرەتی عومەر لەشکرێکی بە سەرکردەیی « ساریە » نارد بۆ ئێران ، ڕۆژێکی هەینی ئەم لەشکرە لە «نەهاوەند» لە نزیك شاخێکەوە ئەکەونە جەنگەوە ، لەشکری ئێران ئەیانەوێ دەوریان بگرن ، لەوکاتەدا عومەر لە مەدینە دوانی هەینی ئەخوێنێتەوە ، وە لە ناوڕاستی دوانەکەدا ، دەست لە دوانەکەی هەڵئەگرێ ، وە دوو جار ، یا سێ جار بانگی ساریە ئەکات‌و ئەڵێ : «یا ساریة الجبل» واتە ئەی ساریەڕووبکەرە شاخەکە ، دوای ئەوە دەست‌ئەکاتەوە بەدوانەکەی ، دانیشتووانی جمعەکە هەموو تەماشای یەك ئەکەن ، امامی علی ئەفەرموێ سەبرکەن تا لە جمعەکە ئەبێتەوە ، دوای جمعەکە پرسیاری لێ‌ئەکەن ، ئەفەرموێ : لەوکاتەدا بەدڵما هات کە لەشکری بێ‌بڕوایان لە ئێران خەریکن دەوری لەشکرەکەی ئێمە بگرن، وە ئەمان نزیکن لە شاخێکەوە ، ئنجا ئەگەر پاڵبدەن بەشاخەکەوە پشتیان قایم ئەبێ ، وە هەر ڕووبەڕوو جەنگیان لەگەڵ ئەکەن ، بەلام ئەگەر ڕوونەکەنە شاخەکە لە هەر چوار لاوە دەوور ئەدرێن ، ئیتر بە بێ‌پەروا

له اطفای نارو دەفعی زەلزەلەی ئەو چاك نظر فەرموو
لەمن تفصیلی بۆت نادەم ، بچۆ خۆت نەزهە بڕوانە (٥٩)

باسی عوسمان

برا ئیتر بەچۆکا بێ لەسەر ئەژنۆی ئەدەب دانیش
تەواو چاو ببڕە بەرپێی خۆت کە ئێکە بەحسی عوسمانە

سوئالی ڕێی حەق‌و تەفسیرو علم‌و حلم لەو پرسە
کە ئەو ڕوشتەی نظامی سوورەت‌و ئایەتی قورئانە (٦٠)

ئەوە زینەت فزای ڕوی شاهدی قورئان‌و حوسن‌ئارا
بەڵێ جمعیتی طوڕە بە بێ‌شانە پەرێشانە (٦١)

ئەو قسەیەم لە دەم دەرچوو . لەدوای مانگێك تەتەر « قاصد »ی ساریە گەیشتە مەدینە بە کاغەزی ساری‌یەوە ، ئەڵێ : ئێمە مانگێك لەمەپێش لە ڕۆژی هەینی دا کەوتینە جەنگەوە ، لەوکاتەدا گوێمان لە دەنگێك بوو دووسێ جار پێ‌ی‌ووتین : «یا ساریة الجبل» ئێمەش پاڵمان دا بەشاخەکەوە ، وە جەنگەکەمان بردەوە . شربی پیاڵەی زەهرەکەی قەیسەر : زۆر گەرام ئەم قسەیەشم نەدۆزی‌یەوە ، نازانم خاکی ئەمەی لەکوێ هێناوە .

(٥٩) واتە باش وورد بەرەوە لەو هەموو جەنگانەی کە عومەر کردوونی‌و بردوونی‌یەوە ، وە ئەو هەموو ڕووداوانەی کە لەکاتی ئەوا قەوماوەو کووژاندونی‌یەوە . نەزهە : کتێبی نزهة المجالسە .

(٦٠) ڕوشتە : بە کشتەکێك ئەڵێن کە تەزبیح‌و ملوانکەی پێ هۆنرابێتەوە ئنجا لەبەرئەوەی کە عوسمان سوورەتەکانی قورئانی ریزکردووەو چوار نسخەی لێ نووسیوەتەوەو بڵاوی کردوونەتەوە بە چوار قوڕنەی جیهانی ئەوڕۆژەی مسڵمانانا ، بۆیە بە عوسمان ئەڵێ : ڕوشتەی نظامی سوورەت‌و ئایەتی قورئانە .

(٦١) دوای کۆچی دوایی عومەرو بڵاوبوونەوەی مسڵمانان بە هەموو عەرەبستان‌و مصرو عراق‌و ئێران‌و شام‌و فەلەستینا ، وە دوای دانانی

عەدوو پەردەی دڵی کە دڕیی ، لەشەرما چاوی هەڵنەبڕیی
بە جان نەقدی حەیای دەکڕیی ، ئەمانە دەأبی عوسمانە (٦٢)

هەڵیکرد سەرسەری فیتنە ، تەپو تۆزی بەڵای هەستان
عورووسیی باڵەخانەی چاو ، بە تۆز بوو بە بەڵاخانە (٦٣)

عوسمان بە خەلیفە لەجێی عومەر ، بە ماوەیەك خەبەر بە عوسمان گەیشت کە قورئان خوێن لە خوێندنەوەی هێندێ ووتەی قورئانا دووبەرەکی کەوتوون ، واتە هەریەکەی بەرەنگێك ئەیخوێنێتەوە ، خێرا عوسمان ناردی ئەو دەفتەرەی کە قورئانی تیا نوسرابووەوە لەکاتی ئەبووبەکرو عومەرا ، وە لای حەفصەی خێزانی پێغەمبەر دانرابوو ، هێنای ، وە گەورەکان لە هاوڕێکانی پێغەمبەری کۆکردەوە ، وە ئایەت بە ئایەت ئەیان‌خوێندەوە ، وە دڵنیا ئەبوون لە خوێندنەوەکەی وە دەربڕیین «تلفظ»ەکەیو ، جێگاکەی لەناو سوورەتەکەداو جێگای لەناو قورئانەکە دا تا سی جزمەکەیان تەواو کرد ، وە هەموو سوورەتەکانیان ریزکرد ، ئنجا چوار نوسخەی لێ گرتەوەو ناردی بۆ مەککەو کوفەو بصرەو شام . فزا : بەمانا زۆر . طورە : مووی پێشانی ، واتە عوسمان ئارایشی قورئانی دا بە ریزکردنی سوورەتەکانیو بەرودوا هاتنیان بەدوای یەکا بە ڕێك‌وپێکی . هەموو شتێك کە زۆر بوو ، وە کەوتن بەسەریەکا ناشرین دەرئەکەوێ ، بەڵام کە ڕیزکرانو ڕێك‌خران ئنجا جوانی‌یەکەی دەرئەکەوێ ، وەك مووی پێشانی تا بەناو یەکا بچێو ئاڵۆزکابێ ناشیرین دەرئەکەوێ ، بەڵام کە شانە کراو تاوەکانی لە یەك جیابوونەوە ئنجا جوانی‌یەکەی دەرئەکەوێ ، وەکوو ئەڵێ : بەلێ جمعیتی طورە بە بێ‌شانە پەرێشانە .

(٦٢) عەدوو : ووتەیەکی عەرەبی‌یە بەمانا دوشمن .

(٦٣) سەرسەر : بای سەخت‌و توند . عورووسیی : ژوورێکە کە پێشەکەی هەموو یەك پەنجەرەی تاك بێ ، بەجۆرێك کە بکرێتەوە ، وە هاتوچۆی پیا بکرێ ، ئنجا عورووسیی‌وا هەیە لە نهۆمی یەکەمایە ، وە عورووسیی وا هەیە باڵەخانەیەو لە نهۆمی دووهەم یا سێهەمایە ، چاو کە بە کەللەی سەرەوەیە ، وە لە ژوور هەموو ئەندامێکەوەیە تەشبیە کراوە بە عورووسیی باڵەخانە ، ئنجا ئەم باڵەخانەیە بە تەپو تۆزی بەڵاو ئاژاوە بوو بە بەڵاخانە .

کزەی بارەش ، نە بارەش ، بەڵکو بای شەڕ ، گەردەلوولی کرد
گەرووگیری زبانەی شەمعی دین بوو ، کاینی عەففانە (٦٤)

مینای بیینای بیینائی کە رۆشن بوو دڵگوشای دڵ بوو
بە دوودی دوا هەناسەی شەم ، سیاهیی گرت زەنگیانە (٦٥)

بصر پەردەی بەسەردا چوو ، خەموش بوو شەمعی ذی‌النورین
بە ئومیدی سەحەر من بعد ابێ روبکەینە دەرگانە (٦٦)

لە داغی فیرقەتی شمع هێندە گریاووم نەما چاووم
بە حاڵم فەتحی بابێ کا مەر ئەو بینایی چاوانە (٦٧)

---

(٦٤) گەردەلوول : گێژەڵووکەیەکە کە گێژ بخواو لوول بخواو سەرەوژوور بڕوا ، ئنجا بای شەڕو بەدبەختیی ئیسلامەتی هاتوکردی بە گەردەلوول‌و کردی بە قورگی عوسمانی کوڕی عەففانا تا زبانەی شەمعی دینی کووژانەوە .

(٦٥) مینا : شووشەی ڕووناك . بیینایی : بینیین ، ئەبێژرێ : بینایم نی‌یە ، واتە نابینم . بیینائی : ئەوەی کە پێی ئەبینییت کە چاوە . شەم : بصر کورتەی شەمعە . زەنگیانە : واتە وەك زەنگیی ، واتە شووشەی بیینایی چاوی عوسمان کە ڕۆشن‌و ڕووناك‌و دڵگوشا بوو ، بە دووکەڵی دواهەناسەی شەمع کە کوژایەوە ، ئەو شووشەیە ڕەش هەڵگیرسا وەك زەنگیی .

(٦٦) بصر : چاوە . شەمعی ذی‌النورین : بە عوسمان ئەڵێن چونکە دوو کچی پێغەمبەری بەرودوا مارە کردووە ، یەکەم أم‌کلثوم ، دووهەم رقیە ، واتە عوسمان کە چاوی لێکنا بە ئێجکاریی ، چرای کوژایەوە ، چرا کە نەما ئەبێ بە ئومێدی ڕووناکیی بەری بەیان ڕووبکەینە دەرگانە ، کە بریتی‌یە لە امامی علی ، چونکە پێغەمبەر فەرموویەتی : « انا مدینة العلم و علی بابها » واتە من شاری زانینم‌و علی دەرگاکەیەتی .

(٦٧) شەمع : مۆمە کە بریتی‌یە لە عوسمان . مەر : کورتەی مەگەرە . بینایی چاوان : بریتی‌یە لە خوا ، واتە بە مردنی عوسمان ئەوەندە گریام تا چاوەکانم کوێر بوون ، ئنجا مەگەر خوا دەرگایەکی ڕووناکیم لێ بکاتەوە .

باسی علی

بلێ تا ڕێوی طبعانی نفاق ئەندیشی ئەم صحرا
کەنارە گیر بن ئیبتر تۆبە تۆبەی شێری مەیدانە [٦٨]

بە کامین زۆرو زاتێ ، کەس بەیانی زۆرو زاتی کا
کە وەك قلب الاسد قەلبی ئەسەد لەم شێرە لەرزانە [٦٩]

شەوی هجرەت لە مەککە ئەحمەدو صدیق کە دەربازبوون
لە جێگەی ئەحمدا حەیدەر بە شیرۆ نوست شێرانە [٧٠]

عەدوو ، وەختێ علی‌یان دیی لەجێی ئەحمەد ، لە جێ مات‌بوون
لە هەرکوێ دەرکەوێ گوێی شێر ، بەڵێ ڕێویی هەراسانە

خۆ ناوێرم بڵێم دەستی علی‌و دەستی خودا یەکبوون
ئەترسم پێم‌بڵێن : شیعەی علی ئەم کۆنە سونیانە

قسەی قەلعی دەری خەیبەر بەدەست ئەو حەیدەرە ــ ناکەم
بە دڵدا یادی ئەو بەحسە ئەگەر بێ دێتە جۆلانە [٧١]

---

(٦٨) واتــە بڵێ تــا ترسنۆکان‌و ئەوانــەی کە بەبــیر ناپاکن خۆیان بشارنەوە ، چونکە نۆبە نۆبەی امامی علی‌یە کە شێری مەیدانە .

(٦٩) بە کامــین : بەکام . قلب الاســد : نازنــاوی «رتشــارد»ی پاشــای ئینگلیزە کە لە جەنگی سەلیبی‌دا جەنگییوە لەگەڵ سەلاحەالدینا ، وە پڕبەدڵ لە سەلاحەالدین ترساوە . واتە بە کام زۆرو زاتێکەوە ، یەکێك بتوانێ بــاسی زۆرو زاتی امــامی علی بــکات ؟ ئەو امــامی علی‌یــەی کە دڵی شێر لەبەریا لەرزیوە ، وەك لەرزینی دڵی ریشارد لە بەرانبەری سەلاحەالدینا .

(٧٠) واتە ئەو شەوەی کە بێ‌بڕواکانی مەککە بڕیــاری کوشتنی پێغەمبەر ، وە بە شیبری ڕووتەوە دەوری مالیاندا ، پێغەمبەرو ئەبووبەکریش بڕیاریاندا کە ئەوشەوە لە شاری مەککە دەرچن ، وە کۆچ‌بکەن بۆ مدینە ، امامی علی ئەوشەوە لە جێگاکەی پێغەمبەرا نوست تا بەیانی .

(٧١) لە سالی ٦٢٨م دوای صلحی حدیبیە بە پانزە ڕۆژ پێغەمبەر چووە سەر

خەلاتی (لا فتی) ئەم شان ، خەلاتی (هل اتی) ئەو شان
نیشانی شانی شان بە ئەو شانە ، بە ئەم شانە(۷۲)

«خیبر» کە قایمترین شوێن ، وە زۆر قەڵای گەورەی تیابوو ، یەکەمجار ئەبووبەکری نارد بۆسەر یەکێك لە قەڵاکانی کە بیگرێ ، بەلام بۆی نەگیراو گەڕایەوە ، لەپاشا عومەری نارد ئەویش گەڕایەوە ، ئنجا امامی علی نارد بە بەیاخێکەوە ، وە پێی فەرموو برۆ تا خوا قەلاکەت بۆ ئەکاتەوە ، کە امام نزیككەوتەوە جەنگ کەرانی ناو قەلاکە بۆی هاتنە دەرەوە ، وە دەستکرا بە جەنگ ، جوولەکەیەك شیرێکی داوەشان بۆ امام قەلغانەکەی لە دەست پەڕیی ، امام دەروازەی قەلاکەی دەرهێناو کردیی بە قەلغان بۆ خۆی ، ئەو دەروازەیەی دانەنا ، وە بە دەستی ڕاستی جەنگی ئەکرد تا سەرکردەی قەلاکە کوژرا ، وە قەلاکەی بۆ کرایەوە ، ئنجا دەروازەکەی کرد بە پردو مسلمانەکان بەسەریا ئەپەڕینەوە بۆ ناو قەلاکە، هەر بەوڕەنگە تا هەموو قەلاکان گیران . واتە باسی هەلکەندنی دەرگای خەیبەر بەدەستی امامی علی ناکەم ، چونکە بە باسەکەی مەردوم دێتە لەرزە .

(۷۲) لا فتی : ئەگێڕنەوە کە پێغەمبەر لە تەعریفی امامی علی‌و شیرەکەیدا کە ناوی ذوالفقار بووە فەرموویەتی : «لا فتی الا علی ، لا سیف الا ذوالفقار» واتە جوامێر هەر علی‌یە ، شیر هەر ذوالفقارە ، کە ئەو شیرە وەك خەنجەر لە ناوەڕاستا دووخێکی ئەستووری بووە ، وە دەمی شیرەکەی زۆر پان‌و ئەستوورو درێژ بووە، وە کەم کەس توانیوێتی هەلی‌سووڕێنی‌و بیوەشێنێ . هل اتی : ئەگێڕنەوە کە (حسن)و (حسین)ی کوڕانی امامی علی نەخۆش‌ئەکەوون ، پێغەمبەر لەگەل چەند هاوڕێیەکیا ئەچێ بۆ ئەحوال‌پرسینیان ، هاوڕێکانی پێغەمبەر بە امامی علی ئەلێن : خێرێکیان بۆ بڕیار بدەن ، بەلکو خوا تەندروستی‌یان بۆ بنێرێ ، امامیش لەگەل حەزرەتی فاطمەی ژنی‌و کارەکەرەکەیانا ڕۆژووی سێ ڕۆژ لەسەر خۆیان نەزر ئەکەن ، بەیانی بە ڕۆژوو ئەبن ، وە امام حۆقەیەك جۆ قەرز ئەکات بۆ ئێوارێ کە پێنج کولێرەی لێ بکەن ، هەریەکەی بۆ یەکێکیان ، وە ڕۆژۆکەی پێ‌بشکێنن ، ئێوارێ کولێرەکان دائەنێن ، لەوحەلەدا کە دەستی بۆ ئەبەن هەژارێك لە بەرقاپی‌یەوە داوای خواردنێکیان لێ ئەکات ، ئەوانیش کولێرەکانی بۆ ئەنێرن، وە خۆیان بە ئاو ڕۆژووەکەیان ئەشکێنن، سبەینێ بەڕۆژوو ئەبن بە بێ‌پارشێو ، ئێوارێ پێنج کولێرەی‌تر دائەنێن، دووبارە لەپێش دەست بۆ بردنیا هەتیوێك لە بەرقاپی‌یەوە داوای شتێك ئەکات ، ئەوانیش کولێرەکانی بۆ ئەنێرن ، لە ئێوارەی سێهەمدا دیلێك

فدات بم ناقه سواری ابن عمی أحمدی مختار
که بێ تۆ خانه وێرانه نەك ئێرانه چ ئێرانه(٧٣)

علی ئینسانی عەینەینه ، علی بابی حەسەنەینه
علی بابی مدینەی علمه نەك هەر بابی ئەم دوانه (٧٤)

أسدُ الله الغالبْ علیْ ابن أبی طالبْ
عەزیز نالێم وەکو جانه ، دڵی جانِ الفیِ تێو جانه (٧٥)

دێ ، وەك جاران کولێرەکانی بۆ ئەنێرن ، وە بەوجۆرە سێ ڕۆژ بەڕۆژوو ئەبن بە بێ ئیفتارو پارشێو ، ئنجا بە سرووش ئەم ئایەتانە دێنە خوارەوە بۆ پێغەمبەر ، وە پیرۆزبایی لێ ئەکرێ لەلایەن فریشتەی سرووشـەوە لەسەر باشی کەس‌وکارو ئەهل‌و بەیتی ئەفەرموێ : «یوفـون بالـنذر ، ویخافون یوما کان شره مستطیرا ، ویطعمون الطعام ــ علی حبه ــ مسکینا ویتیما واسیرا ...» واتە ئەوی بڕیاری بدەن (لە چاکە) ئەیکەن ، وە لـە ڕۆژێك ئەترسن (وەك ڕۆژی دوایی بێ) کە بەدیی‌و سەختی‌یەکەی هەموو خراپێك ئەگرێتەوە ، وە خواردەمەنی دەرخواردیی هەژاران‌و هەتیوان‌و دیلان ئەدەن ، با خۆشیان حەزی لێ بکەن . نیشان : شتێکی جوانـە هێندێ پیاوی سەربازی دەوڵەتیی لە خۆی ئەدات بۆ دەرکەوتنی پـایەی سەربازێتیی . شان : ووتەیەکی عەرەبی‌یە بەمانا پایەیە . شان : ئێسقانی ڕاست‌و چەپی خوار مل کە هەر دوو قۆڵی پێوە بەندە . شا : گەورەی دەوڵەتێکە کە نەگۆڕڕێ ، وە لەدوای خۆی کوڕی لەجێی دابنیشێ .

(٧٣) ناقه : حوشتر . ابن عمی أحمدی مختار : واتە ئـامۆزای پێغەمـبەر . ئێرانە : ئەو شوێنەیە کە تۆی تیا بییت ، واتە بە بێ تۆ هەر ئێرە وێران نی‌یە ، بەڵکو خاکی ئێرانیش هەر وێرانە .

(٧٤) ئینسان : بیبیلەی چاو ، واتە علی بیبیلەی هەردوو چاوە . حسـەینەین : حەزرەتی حەسەن‌و حسەین . بابی مدینەی علمه : لەپێشـەوە ووتمـان کە پێغەمبەر دەربارەی امامی علی فەرموویەتی : «انا مدینة العلم و علی بابها» واتە من شاری زانیین‌و علی دەرگای ئەو شارەیە .

(٧٥) واتە ئەی ئازیز ناڵێم علی خۆشەویستە وەك گیان ، بەڵکو دڵی گیـان‌و ئەلفی ناوڕاستی گیانـە .

نی‌یە شمشێرو شیر الا علی‌و ذوالفقاری بەس
عەجەب لەم شییری بەڕانە ، زهی لەم شێری غەڕانە (٧٦)

نی هەر شێری شەهی شێرو نی هەر شمشێری شاهی شییر
چ‌شییرێ ذوالفقار ئاخر ، چ شێرێ شێری غەڕانە (٧٧)

علی‌یە حوبی عنوانی صحیفەو نامەی ئیمانە
بە تەحریمی بلێ خاکی ، بە تەعریضات‌و ئیمانە (٧٨)

(صدف) بۆ (صڵبی) حیدەر نەسلی أحمد دانەیی گەوهەر
دو دوڕەی فاطمەو حیدەر یەکی یەك دوڕی یەکدانە (٧٩)

پاڕانەوە

مەرێژە ئابڕووم یارەب بە ئابی رووی بنی زەهرا
من ئەرچی ئابڕووی خۆم ڕشت لە بۆ یەك نان‌و دوو نانە (٨٠)

---

(٧٦) بەڕان : ووتەیەکی فارسی‌یە ، بەمانا زۆر بڕندە . زهی : فارسی‌یە بەمانا خۆش . غەڕان : شێرو دڕندەیەکە کە ڕقی هەستابێ‌و بنرکێنێ .

(٧٧) یەزدان : خوای گەورە ، واتە ئەم شێرە ــ کە امامی علی‌یە ــ وەنەبێ هەر شای شێران بێ ، وە ئەم شمشێرە ــ کە ذوالفقارە ــ هەر شای شییران بێ ، چ‌شییرێ ئەبێ بە ذوالفقارو چ‌شێرێ ئەبێ بە شێری یەزدان .

(٧٨) عنوان : سەرباس . صحیفە : پەڕەی نامە . تصریح : ووتنی شت بە بێ‌پەردە . تەعریض : ووتنی شت لەلاوە . ئیما : ووتنی شت لە ژێر پەردەوە . نە : واتە بە تەعریض مەیلێ .

(٧٩) صەدەف : پۆرکی لوءلوءو مرواریی . صڵب : پشت . نەسل : نەوە ، واتە نەوەی پێغەمبەر ــ کە حەزرەتی فاطمەیە ــ بوو بە پۆرگ بۆ ئەو دڵۆپە ئاوەی کە لەپشتی امامی علی‌دا بوو ، کە وەك دانەی گەوهەر وابوو ، ئنجا گەوهەری فاطمەو حیدەر هەرجارێکیان بوو بە دوڕێکی یەك دانە کە حەزرەتی حەسەن‌و حسەینە .

(٨٠) واتە خوایە بەحورمەتی ئابڕووی کوڕانی فاطمەی زەهرا ئاگاداریم بکەو ئابڕووم مەبە .

آلهی نیم ئەگەرچی من حەریفی شعرو ئەهلی بەیت
بە بەیتم لێ قبوڵ فەرموو ، لەبەر ئەم ئەهل‌و بەیتانە (٨١)

چ‌ئەهلێ ئەهلی تەبجیل‌و جەلیل‌و مەدحەتی جبریل
چ‌ئەهلی حوبیان حەبی عەلاجی زوعفی ئیمانە (٨٢)

چ بەیتی خانەی ئازادیی وەکو بەیت العتیقی حەق
چ‌بەیتی خانەی شادیی وەکو جیێ وەصلی جانانە (٨٣)

چ‌بەیتی مەجمعی عصمەت مطافی زومرەی قدسیی
چ‌بەیتی مەرجعی حەشمەت کە سەد دارای دەریانە (٨٤)

لە هەرجێیەك کەمین بەندەو کەنیزێکی دەری دەرکەوت
چ‌جێگەی خان‌و خاقانە ، چ‌یارای حوورو غلمانە (٨٥)

فیدای ئەو صاحبی بەیتەم بە أهل‌و بەیتەوە فەرمووی
میسالی ئەهل‌و بەیتی من سەفینەی نوح‌و طوفانە (٨٦)

---

(٨١) حەریف : هاوپیشە . بەیت : مەبەست لە بەیت لێرەدا شیعرە . ئەم ئەهل‌و بەیتانە : مەبەست حەزرەتی فاطمەو علی‌و حەسەن‌و حسەینە .

(٨٢) (تبجیل) مەردوم بە گەورە ڕاگرتن . (جلیل) گەورە . مەدحەتی جبریل : مەدحی جبریل . (حُبّیان) : محەبەتیان . حەبی عەلاجی ضعفی ئیمانە : واتە محەبەتی ئەهل‌و بەیتی پێغەمبەر دەرمانە بۆ لاوازیی ئیمان .

(٨٣) خانەی ئازادیی : واتە خانەیەکە کە دەستی لەژێر باری کەسا نی‌یە خوا نەبێ ، وە ئازادو سەربەست‌و سەرفرازە وەك خانەی خوا کە کەعبەیە ، کە ئەو خانەیەش خانەی پێغەمبەرە .

(٨٤) مطافی زمرەی قدسی : واتە طوافگاهی هەموو فریشتەی ئاسمانە . دارا: لەقەبی چەند کەسێکن لە پاشایانی کۆنی ئێران. دەربان: قاپی‌یەوان.

(٨٥) کەمین بەندە : پچوکترین خزمەتکار . کەنیز : کارکەری زڕخریدە . خان : ووتەی ڕێزە بە هێندێ کەس ئەووترێ وەك محمود خان ، کریم خان . خاقان : ووتەیەکە بە هەموو پاشایەك ئەووترێ . یارا : شایستە .

(٨٦) صاحبی بەیت : پێغەمبەرە . سەفینەی نوح طۆفانە : واتە چۆن ئەوانەی دەستیان بە سەفینەی نووح گرت لە تۆفان ڕزگاریان بوو ،

کەسێ لەم فولکەدا جێی گرت ، بەڵی نعم النجاتی گرت
کەسێ دەستی کە لێ بەردا غەریقی گێژی (عصیانە)(٨٧)

برا لەم کەشتی‌یە هەرکەس بڕا دەستی بڕا دەستی
جەزای « تبّت یدا » کردن بە بەستەو بەستە لێدانە (٨٨)

خوداوەندا مەدە بەر با بە ئاگر ئابڕووی خاکی
بیەخشە عەیب‌و نوقصانی بزرگی بەم بزرگانە

لە زەرّاتی زبانداری هەچی زیرۆح‌و حەیوانە
سەد ئەفلاک‌و زەمین پڕ بێ نەکو هەر ئەم مەکانانە

زبانی هەر یەکێ تەنها هەچی باقی ئەڵێن بیڵێ
بە هەر طەرفەو ، دەقیقەو ، دەم ، بە هەر لەحزەو ، بە هەر ئانە

چوار بەیتێ کە سەرلەوحەی قصیدەم بوو قسەی دەم بوو
بە سۆزی دڵ مکرەر کەن ، ئەمانەو ، چی موسلمانە (٨٩)

هەرچیش دەست بە اهل‌و بەیتی پێغەمبەرو هاوڕێیانی پێغەمبەر بگرێ لە ڕۆژی دوایی‌دا ڕزگاری ئەبێ .

(٨٧) فلك : کەشتی .

(٨٨) بڕا دەستی : واتە دەستی لێ بەربوو . بڕا دەستی : واتە دەستی لەبنا قرتا . جەزای(تبت یدا) کردن : واتە پێی بڵێیت لەناوچێ دوو دەستەت ، وەکو خوا بە ابولهبی مامی پێغەمبەری ووت لەکاتێکا کە بانگی کرد بۆ بڕواهێنان‌و بڕوای نەهێنا .

(٨٩) واتە تا چەند گیان‌لەبەر هەیە لەسەر زەویی لە ووشکانی‌و لە دەریاو لە خەوایا ، سەد ئەوەندەی‌تر لە ئەفلاک‌و زەمیین پڕ بێ لە گیان لەبەران ، وە بە هەموولایەکیان چەندە ئەڵێن ، هەر تاقە یەکێکیان بەتەنیا بەقەد هەموولایەکیان بڵێ . طرفە : چاو لێکنان . دەقیقە : شەست چرکە . دەم : کاتێك . لحظە : چاو تروکانێك . ئان : ئەوساتەیە کە تۆی تیایت، ئنجا ئەمانە هەموو ئەو چوار شیعرانە بڵێنەوە کە سەرەتای چەکامەکەم پێ دامەزراندووە ، وە گەورەترین سڵاواتە کە لەسەر دیداری پێغەمبەرو ئال‌و اصحابی دراوە .

له جارِو خه‌رمه‌نی فضل‌و که‌مالی (محوی)یا خاکیی
خه‌ریکی خاکه‌رۆیه‌و گوڵ ده‌چێنێ دانه مووررانه (٩٠)

نعوتی أحمدی فه‌رموو ، نه‌مامی سه‌رمه‌دیی هه‌ڵناشت
منی خاکیی که رێم دایم له ده‌وری باخه‌وانانه (٩١)

سروشك ئاوو موژه په‌رژین ، ئومێدی دڵ چ‌غونچه‌ی گوڵ
به چاو چاودێری وه‌ك بلبل بکه‌م ئه‌م ته‌رزه باخانه

تعالی الله چ دهقانه ، جه‌زای غفران‌و رضوانه
ئه‌مه‌رخور بین خودا ئێمه‌ش له سایه‌ی ئه‌م نه‌مامانه (٩٢)

---

(٩٠) جارِ : جێگای هه‌موو دانه‌وێڵه‌یه‌که دروابێته‌وه . خاکه‌رۆ : کۆکردنه‌وه‌ی خه‌رمانه له‌دوای هه‌ڵگرتنی . گوڵ ده‌چێنێ دانه مووررانه : واته وه‌ك دانه‌ی ده‌می مێرووله ، ئه‌م چوار شیعری دوایی‌یه له نسخه‌ی ژماره (٢)دا نیین.

(٩١) نعوت : جمعی نه‌عتی به‌مانا وه‌صفی شتێکه به‌چاکیی . سه‌رمه‌دیی : ووته‌یه‌کی عه‌ره‌بی‌یه به‌شتێك ئه‌ووترێ که ئه‌به‌دیی بێ . هه‌ڵناشتن : ناشتن، واته ئه‌م چه‌کامه‌یه‌م ووت له نه‌عتی پێغه‌مبه‌را ، وه چه‌ند نه‌مامێکی ئه‌به‌دییم بۆ خۆم ناشت تا گه‌وره ببن ، وه له رۆژی دوایی‌دا به‌رێکی شیرین‌و خۆشم بۆ بگرێ که شه‌فاعه‌تی پێغه‌مبه‌ره « دروودی خوای لێ بێ » .

ئنجا ئه‌م نه‌مامانه ئاو ئه‌ده‌م به فرمێسکی اخلاص ، وه به برژانگی چاو به‌رژینی بۆ ئه‌که‌م‌و چاودێریی ئه‌که‌م ، بۆئه‌وه‌ی له‌جیاتی غونچه‌ی گوڵم بۆ بگرێ ، ئومێدی دڵم بێنێته‌دیی که شه‌فاعه‌تی پێغه‌مبه‌ره .

(٩٢) تعالی الله : نامه خوا . دهقان : تۆوکه‌ری کشتیار ، واته نامه‌خوا خاکیی چ‌کشتیارێکی ئاودێره ، که‌وا نه‌عتی محمدیی ئه‌ڵێ‌و نه‌مامی ئه‌به‌دیی ئه‌نێژێ ، وه به برژانگی چاو په‌رژینی بۆ ئه‌کات‌و به فرمێسك ئاوی ئه‌دات، ساخوا به گه‌وره‌یی‌و میهره‌بانی خۆی به‌ره‌که‌یم بۆ بێنێته دیی ، وه له‌سایی ئه‌م نه‌مامانه‌وه ئێمه‌ش به به‌ری کرده‌وه‌ی خۆمان بگه‌ین .